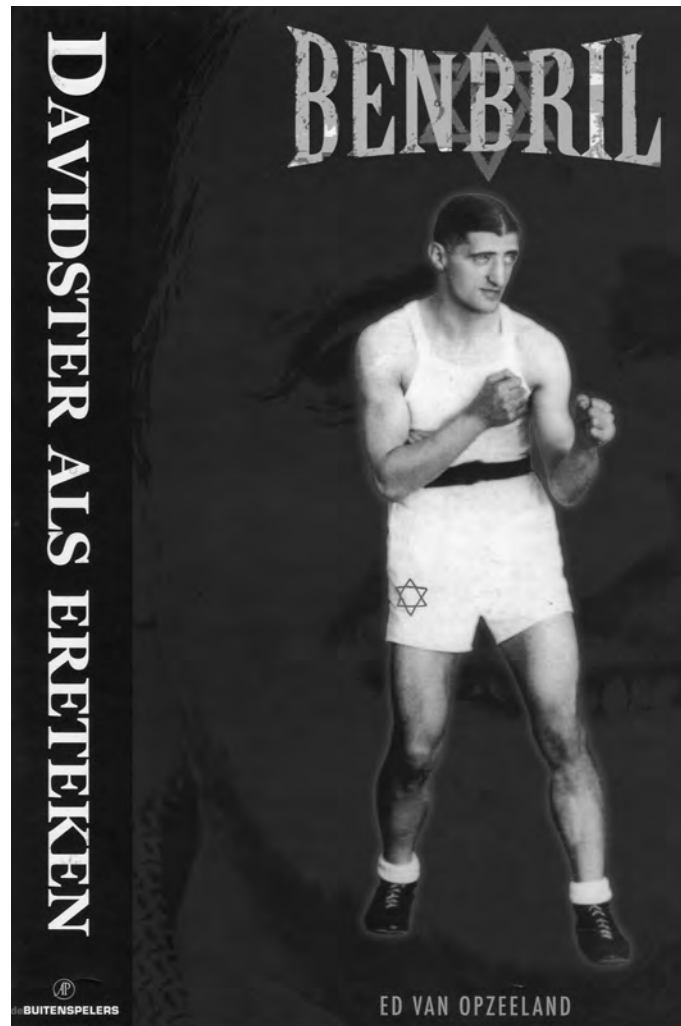
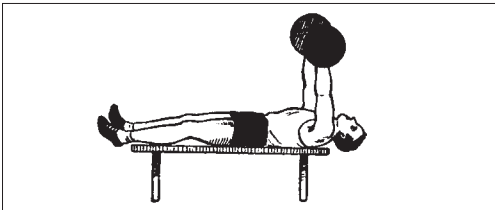

de Sportwereld

NUMMER 43

Winter 2006

De opkomst van croquet in Nederland
P.M.C. Toepoel, pionier in physical culture
Flitsen uit het schaatsverleden
Boekrecensie: Tour de France

Inhoud 43

Redactioneel	3
De beginjaren van croquet	4
Lichaamscultuur	11
Sportief Erfgoed, deel 5	18
Linksom of rechtsom	20
Nieuwsberichten en publicaties	21
Boekrecensies	23
Sportgeschiedenis over de grens	25
Geschiedenis Tennisliteratuur	28

Redactioneel

Daniël Rewijk

Ooit ben ik in het Overijsselse plaatsje Scheerwolde bijna overvaren door Edith van Dijk. Ik nam deel aan een openwaterwedstrijd van vijf kilometer en was enkele minuten voor het damesveld gestart. Halverwege de tocht kwam Edith langszij en ik kon zelfs geen honderd meter aanpikken. Ze kwam niet onverwacht, want ik was geen buitensporig getalenteerd zwemmer en Edith kon in internationale wedstrijden de strijd aanbinden met mannelijke subtoppers.

Het is bekend dat naarmate de afstanden in duursport langer worden, het prestatieniveau van man en vrouw dichterbij elkaar komt. In de atletiek heeft men dit uiteindelijk begrepen, en werken mannen en vrouwen hetzelfde programma af. In andere sporten, als schaatsen (5.000 meter voor vrouwen en 10.000 voor mannen, ben benieuwd wat Gretha Smit daar van vindt) en zwemmen (800 meter vrouwen, 1500 meter mannen) meent men nog altijd vrouwen tegen zichzelf in bescherming te moeten nemen. In het vorige nummer van *De Sportwereld* is de historische achtergrond van dit paternalisme aan de orde gekomen en in dit nummer kom ik er aan de hand van recent onderzoek op terug.

Verder in dit nummer van *De Sportwereld*: Pieter Breuker traceert de introductie van croquet in Nederland, Gerard van den Houten bracht een bezoek aan NOC*NSF om het archief te bekijken en Theo Bollerman beschrijft de geschiedenis van de tennisliteratuur. En let er maar eens op bij de allroundtoernooien deze winter: zou Claudia Pechstein na 5 kilometer écht niet meer kunnen...?

Heeft u opmerkingen, ideeën, artikelen voor De Sportwereld of heeft u in het verleden een nummer niet ontvangen, dan kunt u mailen naar: redactie@desportwereld.nl

Niets uit De Sportwereld mag worden gereproduceerd, op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur. Mail voor aanvragen naar redactie@desportwereld.nl De hoofdredactie heeft het recht om ingezonden brieven naar eigen inzicht in te korten of niet te plaatsen.

**SURF NAAR DE WEBSITE
VAN MAGAZINE
DE SPORTWERELD**

WWW.DESPORTWERELD.NL

De beginjaren van croquet in Nederland, ±1870 tot ±1900

Pieter Breuker

1. Inleiding en doelstelling

Afgelopen zomer kocht ik op E-bay een uit het Engels vertaald anoniem handschrift, met als titel: *Handleiding voor het croquet spel*. De aanbieder had me begerig gemaakt: de uniciteit en het bijzondere onderwerp van het 36 bladzijden tellende boekje interesseerden me uiteraard, maar de verkoper wist naar zijn zeggen ook wie de eerste eigenaar was geweest. Dat leek mogelijkheden te bieden voor een zoektocht naar een nadere identificatie ervan. Dat bleek trouwens bepaald geen eenvoudige opgave te zijn, maar ik kan intussen de nodige informatie geven over het manuscript (naast natuurlijk een beschrijving van het handschrift zelf, bijvoorbeeld over de datering, het origineel en het mogelijke doel). Dat was een goede aanleiding me in dit artikel vervolgens bezig te houden met de bredere sportieve en sociale context van het handschrift. Ik doe dat door een (eerste) beeld te schetsen van de introductie van croquet in Nederland (wanneer; door wie; wat was de sociale en geografische achtergrond van de spelers). Ook daar zat een extra element van uitdaging in omdat er bij mijn weten tot nog toe geen onderzoek is gedaan naar de historie van croquet in Nederland.¹ Het is opmerkelijk dat croquet evenmin voorkomt in oudere, vaak als zeer volledig bedoelde overzichtswerken van sport in Nederland.ⁱⁱ

Ik heb mijn informatie voor deze studie stukje bij beetje verkregen, uit zeer diverse bronnen (met internet als onmisbare - maar kritisch te gebruiken - Fundgrube). Verder heb ik de nodige steun gehad aan de plezierige en deskundige hulp van dr. Koos Steendijk-Kuypers (sporthistorica), die me aan informatieve croquetafbeeldingen en een enkele nuttige literatuurverwijzing heeft geholpen, dr. David Drazin (croquetbibliograaf), Jan Dahmeijer (biograaf van de vermoedelijk- eerste bezitter van het handschrift), mr. Maarten Meijer (voorzitter van de Nederlandse Croquet Bond) en Halbo Bosker, voorzitter van de Bond voor Traditionele Sporten en Spelen, die me informatie over het hedendaagse croquet hebben verstrekt. Ik merk hier nog op dat ik in mijn artikel met betrekking tot croquet zowel de term 'sport' als 'spel' gebruik. Ik kom daar aan het eind van deze studie op terug.

HET CROQUETSPEL

De regels voor het croquet spel zijn in de loop der tijd verschillende keren veranderd en uiteindelijk gestandaardiseerd, maar er zijn wel nog steeds verschillende varianten. Ik ga nu uit van het zogenoemde Association Croquet. Croquet is een openluchtsport, bij voorkeur gespeeld op een kort geschoren grasveld van (officieel) 32 bij 25,6 meter. Het slagbalspel kan worden beoefend als enkel- of als dubbelspel. Belangrijkste spelbehoeften zijn een slaghout (de 'hamer'), ballen, poortjes (tegenwoordig zes, in het handschrift tien), en een eindspies. Wie als eerste zijn bal volgens een voorgeschreven volgorde in een dubbele rondgang door alle zes poortjes heeft geslagen en ten slotte de eindspies heeft geraakt (in het handschrift moeten twee paaltjes worden getroffen), is de winnaar. Een heel belangrijk tactisch en veel voorkomend element in het spel is het raken van de bal van de tegenstander. Wie dat lukt, krijgt twee extra slagen. Croquet vraagt, naast tactisch inzicht en uiteraard een vaardige hand, rust, concentratie en, net als bij snooker, vooruit kunnen zien. Croquet is meer een doe- dan een kijksport.

Croquet (waarschijnlijk van Frans 'crochet', Oudfrans 'croc' = 'haak') is één keer onderdeel geweest van de Olympische Spelen, ook voor vrouwen (Parijs, 1900). Het wordt zowel door mannen als vrouwen gespeeld, ook gemengd. Het wordt in ongeveer twintig landen beoefend (met in totaal enkele tienduizenden spelers). Belangrijke croquetlanden zijn Engeland en de USA. Daarnaast wordt het bijvoorbeeld gespeeld in Australië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika, Canada, Egypte, Ierland, Portugal, Spanje, Frankrijk, Italië en, op bescheiden schaal, ook Nederland. De in 1994 opgerichte Nederlandse Croquet Bond, die is aangesloten bij de Bond voor Traditionele Sporten en Spelen in Apeldoorn, telt enkele honderden beoefenaren/liefhebbers en een enkele vereniging. Qua sociale achtergrond zijn ze te vergelijken met golfspelers. Ook bij ons hebben sommige hotels hun *croquet green*.

2. Het handschrift

Het handschrift bestaat uit een gelinieerd aantekenboekje van 18 bladen in halfkarton, met op iedere bladzijde 24 regels. Het meet 155 bij 100 millimeter. De titelpagina op de voorkant van het eerste blad niet meegeteld, zijn 33 bladzijden beschreven, waarvan de pagina's 1-27 zijn genummerd en de overige 6 ongenummerd. Het bevat 12 door de schrijver nagetekende illustraties. De volledige titel van het handschrift luidt: *Handleiding voor het croquetspel; (Vrij uit 't Engelsch vertaald)*. Het handschrift is heel goed leesbaar. Het aantal woorden bedraagt ongeveer 4.000. Inhoud en indeling van het boekje zijn als volgt:

- 'I. Geschiedenis van het Spel' (pp. 1-4);
- 'II. Benodigdheden voor het Spel' (pp. 5-7):
 - 'A. De Hamertjes' (p. 5);
 - 'B. De Ballen' (p. 5);
 - 'C. De Beugeltjes' (pp. 5-6);
 - 'D. De Paaltjes' (pp. 6-7).
- Niet apart genummerd zijn 'de knipjes' en de 'borden' (p. 7);
- 'III. Loop van het Spel' (pp. 8-13);
- 'IV. Standen der Beugels' (pp. 14-16);
- 'V. Regels voor het Spel' (pp. 17-26);
 - 'a. Voor het Slaan' (regels 1-4; p. 17);
 - 'b. Omtrent de volgorde' (5-19; pp. 19-21);
 - 'c. Voor het Croquet' (20-35; pp. 21-24);
 - 'd. Omtrent de Paaltjes' (36-44; pp. 24-26);
 - 'e. Voor den Zwerver' (45-49; p. 26);
- 'VI. Wenken aan Eerstbeginnenden' (pp. 27- [33]).

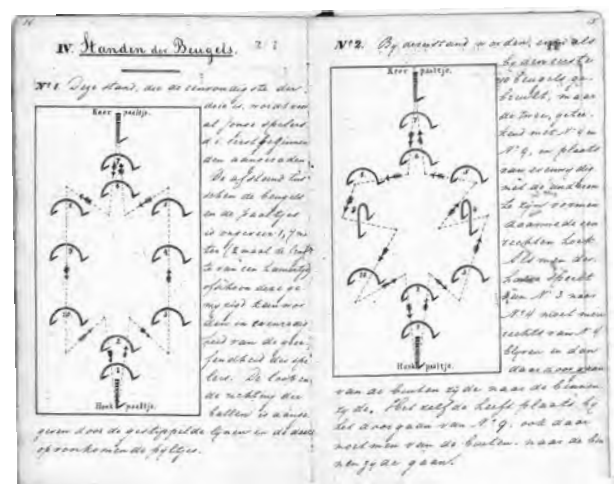
3. Achtergronden van het handschrift

a. De eigenaar en de mogelijke vertaler

Boven de titel staat een met enige moeite te ontcijferen naam, in de vorm van een handtekening: P.R. Dingemans van de Kastele. Het gaat daarbij met zekerheid om Pieter Reinier Dingemans van de Kastele (voortaan Dingemans). Volgens de verkoper van het handschrift, Willem van der Post uit Woudrichem, was het boekje door zijn grootvader, Koos van Baarzel, verworven uit de nalatenschap van Dingemans. Ook de biograaf van Dingemans, Jan Dahmeijer,ⁱⁱⁱ die op mijn verzoek handtekening en handschrift heeft geanalyseerd, kwam tot de stellige conclusie dat beide van Dingemans moesten zijn. Dat wil overigens niet automatisch zeggen dat Dingemans ook de vertaler is. Om die stelling toe te lichten, is het nodig eerst heel in het kort iets over Dingemans te vertellen. Ik ontleen alle bijzonderheden aan Dahmeijers studie.

Dingemans ('s-Gravenzande 1847 - Delft 1917) kwam uit een bemiddelde familie en was zelf vermogend. Hij bleef zijn leven lang, als vrijgezel, in 's-Gravenzande wonen. Na de lagere school bezocht hij, als al wat oudere leerling, de H(ogere) B(urger) S(chool). Dingemans was, in verschillende, soms gelijktijdige functies nauw betrokken bij het bestuur van 's-Gravenzande: als ambtenaar, als gemeenteraadslid en als burgemeester (van 1888-1902). Dingemans, die buitengewoon geliefd was, zette zich niet alleen op bestuurlijk, maar ook op sociaal en cultureel terrein in voor de inwoners van 's-Gravenzande. Hij had verder oog voor sport en ontspanning; hij was in de jaren tachtig als kapitein actief lid van de plaatselijke schutterij, nam het initiatief tot de oprichting van de 's-Gravenzandse ijsvereniging (1893) en liet omstreeks diezelfde tijd op eigen kosten voor de inwoners van 's-Gravenzande een strandhuisje plaatsen.

Gezien zijn opleiding mogen we veronderstellen dat Dingemans het Engels beheerste. Hij zou dus de vertaler kunnen zijn. Daarvoor is het dan wel nodig om aan te nemen dat hij het Engels heel goed onder de knie had. Het is bepaald geen eenvoudige klus om spelregels te vertalen, ook niet als men die goed kent, maar de vertaler heeft kans gezien die in vloeiend Nederlands om te zetten. Enige reserve is verder op zijn plaats omdat het handschrift duidelijk een netversie is, met andere woorden het is overgeschreven. Daar wijst niet alleen het kleine aantal doorhalingen op, maar bijvoorbeeld ook de onderlinge afstemming van tekst en illustraties. Nu kan het natuurlijk zo zijn dat Dingemans zijn eigen kladversie heeft overgeschreven, maar Jan Dahmeijer wees mij erop dat Dingemans, die zich ook als amateur-historicus verdienstelijk heeft gemaakt, uit

Twee (intussen verouderde) spelsituaties uit het handschrift van Pieter Reinier Dingemans van de Kastele.

belangstelling heel veel geschriften heeft gekopieerd. Aan de andere kant: Dingemans had de nodige ontwikkelde relaties, die hem eventueel geholpen kunnen hebben. Een van hen was zijn eveneens zeer bemiddelde vriend James de Fremery ('s-Gravenzande 1826-Coolidge (Colorado) 1899). Deze maakte vanaf 1847 carrière in de handel in de USA, bezocht, voordat hij in 1891 definitief naar Nederland terugkeerde, regelmatig ons land, sprak en schreef vloeiend Engels en had ook een grote historische belangstelling.^{iv} Het is in dit verband goed om erop te wijzen dat croquet omstreeks 1860 in de USA werd ingevoerd.^v Al met al is het op dit moment niet mogelijk definitief uitsluitsel over de vertaler te geven.

b. Het origineel en de mogelijke datering van het handschrift

Ook het achterhalen van het origineel was niet eenvoudig. Het leek erop dat de vertaling van na 1862 moest zijn: 'Omstreeks 1860 werd het Croquet spel [in Engeland] ingevoerd als een uitspanning voor buiten'shuis, waaraan zoowel Dames als Heeren konden deelnemen [...]. In "Punch's Pocketbook" van 1862 was [...] het croquet spel het onderwerp van de gekleurde plaat [...].^{vi} Langzamerhand werd dit spel zoo algemeen dat men in sommige wijken van Londen soms 3 of 4 spellen tegelijk zag spelen.' (p. 1). Met die kennis en met het in het Engels (terug)vertalen van bovenstaande en andere essentiële tekstgedeelten van het handschrift zocht ik contact met David Drazin, dé bibliograaf van croquet. Die bleek in staat het origineel aan te wijzen, althans er dicht bij te komen. In de jaren 1864-1866 zijn in Londen en New York, in ieder geval in vijf verschillende edities, tienduizenden exemplaren verschenen van: *Routledge's Handbook of Croquet. By Edmund Routledge [...]. With illustrations [...].* De vijf edities verschillen nauwelijks van elkaar, althans als het gaat om zaken die voor de redenering van dit betoog van belang zijn. Een daarvan heeft de vertaler gebruikt. Daarbij heeft hij zich weliswaar aan het Engelse voorbeeld gehouden (inclusief de twaalf illustraties), maar soms met de nodige vrijheden.^{vii}

Het handschrift is nog iets nader te dateren dan van na 1864-1866. Bij de laatste zin van het inleidende hoofdstuk: 'Een welbekend Engelsch schrijver is ten opzichte van dit spel zoo vol geestdrift dat hij plechtig verzekert, dat het eens het Nationale Spel van Engeland worden zal.' (p. 4) plaatst de vertaler deze noot: 'Die schrijver heeft niet durven denken, dat het zelfs buiten Engeland zou gespeeld worden, maar zeker niet, dat 10 jaren, nadat hij dit schreef, reeds twee verschillende spellen in het Westland zouden zijn.' De

vertaler lijkt ook hier enigszins vrij te werk zijn gegaan. Volgens Drazin citeert Edmund Routledge de eerste editie uit 1863 van Captain Mayne Reid's *Croquet*: 'The quick growth of its popularity - still constantly and rapidly increasing - is proof of the superior attractiveness of the game; and may justify the prediction, that croquet is destined, at no distant day, to become, not only the national sport of England, but the pastime of the age.' (geciteerd naar Drazin). Als we mogen aannemen dat de vertaler inderdaad Captain Mayne Reid op het oog heeft, zou het handschrift (of, als Dingemans's geschrift een copie is, de oervorm daarvan) rond 1873 kunnen worden gedateerd. Dat sluit overigens Dingemans (*1847) als mogelijke vertaler niet uit.

c. Het doel van de vertaling

Het doel van het Engelse origineel is duidelijk: er was rond 1850/55-1875 in Engeland, gezien de enorme populariteit daar van croquet, grote behoefte aan boekjes met spelregels. Hoe zat dat in Nederland?

Dingemans rept in zijn hiervoor aangehaalde noot van 'twee verschillende spellen in het Westland' (waar 's-Gravenzande, zoals bekend zal zijn, in ligt). Het is niet duidelijk wat we precies onder 'twee spellen' moeten verstaan. De mogelijkheid dat het om twee (min of meer) formele samenwerkingsverbanden tussen een aantal mensen zou gaan, moet misschien worden verworpen: Jan Dahmeijer, ook kenner van de Westlandse historie, heeft van clubs of iets dergelijks in ieder geval geen spoor kunnen vinden. 'Spellen' zou dan voor spelbenodigheden met bijpassend speelveld kunnen staan (denk ook aan de hiervoor genoemde '3 of 4 spellen' in Londen). De buitenplaatsen met hun grote tuinen, waaraan het Westland toen nog rijk was (alleen 's-Gravenzande had er ten tijde van Dingemans volgens Dahmeijer al twaalf), leenden zich daarvoor uitstekend.

Het is verleidelijk om te gaan speculeren over Dingemans's handschrift. Het ligt niet erg voor de hand om aan te nemen dat Dingemans dat 'zomaar' heeft vervaardigd, zelfs niet als hij het 'alleen maar' zou hebben overgeschreven. Heeft Dingemans zelf het croquet beoefend en wilde hij daarom (precies) weten hoe het spelletje moest worden gespeeld? Bestond er in zijn kennissen- en vriendenkring behoefte aan een leidraad bij het beoefenen van croquet? Het handschrift ligt weliswaar uit de band, maar het vertoont verder weinig gebruikerssporen. Was het dan misschien bedoeld om te worden gedrukt? Ik heb er, ondanks het nodige zoekwerk, geen gedrukte versie van kunnen achterhalen.

4. Import vanuit Engeland

Ervan uitgaand dat ik het handschrift (bij benadering) juist heb gedateerd, zou op grond van de herkomst van het spel geconstateerd kunnen worden dat het om een vroege vermelding van croquet in Nederland gaat. De voorlopers van croquet zijn weliswaar waarschijnlijk eeuwenoud, maar de moderne versie ervan ontstond pas aan het begin van de negentiende eeuw in Frankrijk, vanwaar het zich naar Ierland verspreidde. Daarvandaan bereikte het spel in de vroege jaren vijftig Engeland, waar het, zoals gezegd, al snel populair werd.^{viii} Overigens was die populariteit van korte duur. Volgens de gangbare opvatting was de opkomst van het in 1874 door Major Walter Clopton Wingfield uit de oervorm van het kaatsen ontwikkelde (lawn) tennis daaraan debet, maar de werkelijkheid zou weleens gecompliceerder kunnen zijn.^{ix} Hoewel het absolute bewijs daarvoor ontbreekt, is het uiteraard aannemelijk dat het spel vervolgens vanuit Engeland zijn entree in Nederland deed.^x Croquet was in vergelijking met andere Engelse sporten als voetbal,^{xi} tennis, rugby en boksen daarmee niet laat. In Nederland werd al in 1846 geroeid,^{xii} terwijl bij ons de oudste sporen van cricket, 'the King of Sports', te dateren zijn op (vermoedelijk) 1847-1848.^{xiii} Wanneer het croquetspel precies voor het eerst bij ons gespeeld zal zijn, is uiteraard moeilijk te zeggen. Voor de beantwoording van die vraag is het ook van belang om te weten in welke periode het spel in Nederland (wat) algemener lijkt te zijn geworden.

5. Vroege vermeldingen van croquet in Nederland

Ik heb geprobeerd informatie te verkrijgen over de introductie van croquet in Nederland, zodanig dat ik, naast de datering, een eerste beeld kan geven van de verspreiding van het spel, zijn beoefenaren en hun sociale achtergrond. Ik heb daarbij weliswaar gebruik gemaakt van de gangbare literatuur, aangevuld met gegevens op internet, maar er moet nog het nodige te vinden zijn, bijvoorbeeld in archieven, ego-documenten, kranten, studenten Almanakken, oude sporttijdschriften, te beginnen bij *de Nederlandsche Sport* (vanaf 1882). Bovendien heb ik niet steeds ieder spoor verder onderzocht. Dat geldt bijvoorbeeld voor deze vermelding, die betrekking heeft op 1885: bij het tienjarig bestaan van cricketclub Utile Dulci in Deventer bieden 'de dames van de croquetclub Vrijheid Blijheid' de jubilaris een vaandel aan.^{xiv} Wanneer en door wie is de croquetclub opgericht, wie waren de leden enzovoorts. Er bestaat een 'Reglement Deventer Croquet Club' en de verleiding is groot om een link te leggen met 'Vrijheid Blijheid', maar ook dat mogelijke verband

moet nader worden onderzocht.^{xv}

De latere medische hoogleraar Hendrik Burger (1864-1959), wiens vader hoogleraar in Delft respectievelijk directeur van de Rijks Hogere Burger School in Leeuwarden was, heeft in 1949 zijn memoires laten verschijnen onder de titel: *Leeuwarder Jeugdherinneringen van Hendrik Burger [...]*. Aan het eind daarvan schrijft hij: 'Mijn zusjes spelen croquet op het grintveld.'^{xvi} Het moet daarbij gaan om Antonia (*1867) en Wilhelmina Petronella (*1869). Op grond van de bredere context van het citaat kan dat worden gedateerd op rond 1880. Tien jaar later is croquet een officieel georganiseerde sport in Sneek: dan wordt de 'cricket- en croquetclub' Lycurgus opgericht (al worden die beide sporten 'al gauw naar de achtergrond geschoven en vervangen' door kaatsen, lawn tennis en voetbal).^{xvii}

Jacqueline van der Waals (Den Haag 1868 - Amsterdam 1922), dochter van Nobelprijswinnaar voor natuurkunde, Johannes Diderik van der Waals, beschrijft in haar autobiografisch getinte roman *Noortje Velt* (1907) de kinder- en jeugdijaren van de gelijknamige hoofdpersoon. In de volgende passage is Noortje Velt veertien jaar: '[Noortje wist] dat de gang niet de meest geschikte bergplaats was voor croquetspel en hoepels en tolleren'.^{xviii} Natuurlijk, we mogen Noortje Velt niet zomaar identificeren met de schrijfster, maar het citaat zou heel goed kunnen passen in de tijd rond 1880. Een bewijs daarvoor vormt Louis Couperus' beroemde roman *Eline Vere* (1889). Het boek speelt zich af in de Haagse aristocratie en adel. In de volgende passage bevindt Eline Vere zich, temidden van een vornaam gezelschap op landgoed de Horze, door de schrijver in Gelderland gesitueerd: '-Waar zijn de kinderen toch? vroeg Cathérine, en zij zag uit over het gras, waar zij anders croquet speelden'.^{xix}

We blijven nog even bij het croquetspel voor jeugdigen. In 1885 verschijnt te Rotterdam *Het Bewegingsspel; handleiding voor ouders en opvoeders* van J.S.G. Disse, 'Leeraar aan de Hoogere Burgerschool voor jongens met 5-jarigen cursus te Rotterdam', en L.D. Labberté, 'Leeraar aan de Rijkskweekschool voor Onderwijzers te Maastricht'. In hun boek, dat naast een 'Theoretisch Gedeelte' een overzicht van 146 spelen bevat, is ook ruimte voor een, zeker in vergelijking met Dingemans's handschrift, korte beschrijving van het croquetspel.^{xx} Dat het spel in 1885 al enige bekendheid had in Nederland, valt ook op te maken uit een noot op p. 173: 'De benodigdheden voor het croquetspel zijn hier te lande o.a. verkrijgbaar bij de firma Perry & Co., te Amsterdam, voor f 7,50 tot f 21,-. Men ontvangt voor deze prijzen: 8 hamers, 8 ballen, 10 ijzeren bogen, 10 metalen marqueurs, 2 eindpolen en houten kist tot

opberging. Dezelfde voorwerpen worden ook geleverd door W. Steinmann, te Epe, voor f 11,- tot f 16,-, met inbegrip van een staander om ze op te bergen.' Het citaat is niet alleen vanwege de datering interessant: het zegt ook iets over de verspreiding van het croquet en het maakt bovendien duidelijk dat het croquet spel voor de 'gewone man' amper te betalen was: een arbeider verdiende rond 1880 zo'n zeven, acht gulden per week.^{xxi}

De voorgaande gegevens laten zien dat het croquet spel werd beoefend door leden van de gegoede burgerij. Dat blijkt ook uit andere vroege vermeldingen. Deze tonen tegelijk aan dat croquet niet alleen maar een kinderspel was. In of vlak na 1888 legde tuinarchitect en plantkundige Hugo Anne Cornelis Poortman (1858-1953) een tennisbaan en een croquetveld aan in de tuin van kasteel Middachten bij De Steeg (Veluwezoom). Kon aanvankelijk de adel het croquet daar beoefenen, tegenwoordig heeft iedereen de gelegenheid om zich op de fraaie lokatie met het balspel te vermaken.^{xxii}

Croquet leende zich bij uitstek voor een samenspel tussen verschillende generaties, zowel mannen als vrouwen: 'Verplaatsen we ons naar de jaren twintig en dertig van deze eeuw [= de twintigste eeuw]. Het is zomeravond en we zien graaf [Godard J.G.C. van Aldenburg] Bentinck op het grasveld ten zuiden van zijn kasteel [Amerongen] met zijn volwassen kinderen croquet spelen [...]. Op warme dagen brengt de huis-knecht hier de theestoof, de waterketel en de versnaperingen en serveert hij er de thee. De kleinkinderen voegen zich bij het gezelschap onder begeleiding van hun juffrouw, miss Johanna Rattray. Allen zijn zij de toeschouwers van een spel dat in de 19de eeuw veel op buitenplaatsen werd gespeeld maar dat in de loop van de 20ste eeuw op zijn retour zal raken. Het is één van de weinige sporten die in de 19de eeuw ook als passend tijdverdrijf voor vrouwen werd gezien'.^{xxiii} Dat laatste was zeker een aantrekkelijk aspect van het spel, niet alleen voor vrouwen, maar ook voor mannen. Het volgende citaat heeft betrekking op croquet rond 1865 in de USA, maar de situatie zal bij ons niet anders zijn geweest: 'Eindelijk hadden de twee geslachten een uitstekend excuus gevonden om urenlang in elkaars gezelschap te vertoeven! Onder het mom van lichaamsbeweging in de buitenlucht konden ze zich voortaan zonder schroom overgeven aan *flirtations*'.^{xxiv}

Een aangenaam en door de deelname van vrouwen zeker ook beschaafd vermaak, zo zal het croquet spel algemeen ervaren zijn. Er is weinig fantasie voor nodig om beide te proeven in de volgende beschrijving: 'Johannes Everardus Van der Pot werd op

7 juni 1885 te Zwolle geboren als zoon van Ir. B. Van der Pot en J.G. De Voogt. Zij oudere broeder was de bekende hoogleraar in het Staatsrecht. De familie Van der Pot-De Voogt bewoonde vele jaren lang in Zwolle de villa "Overenk" aan de Wipstrikker Allee, toen nog een stille buitenwijk. Het huis lag in een lommerrijke tuin, waar men zich 's zomers met het vriendelijke croquet spel placht te vermaken. Het was een ouderwets gezin, drie zoons en drie dochters, dat volkomen in de deze entourage van de "Camera Obscura" paste.^{xxv} Je zou je zo bij het gezelschap 'met een geheel eigen fijne humor' hebben willen voegen. En zelfs als patiënt moet een verblijf in het Badhotel te Baarn, 'het internationaal befaamde ontspannings- en kuuroord' bepaald plezie-

Ok koningskinderen beoefenen croquet. Prinses Beatrix staat op het punt de croquet slag toe te passen (waarbij ten tijde van de foto nog de voet op de eigen bal werd gezet). Pieter Reinier Dingemans van de Kastele besteedt maar liefst 16 spelregels aan dit essentiële onderdeel van het croquet. Foto: 't Sticht, Utrecht. (Met dank aan de Rijksvoorlichtingsdienst voor zijn toestemming tot publicatie.)

rig zijn geweest: het 'badhotel was in 1888 gebouwd naar een ontwerp van architect H.P. Berlage en Th. Sanders. Het had een chaletachtige stijl, dat men chique en passend vond voor dit landelijk gelegen hersteloord annex hotel [...]. Naast kuren konden de hotelgasten er croquet of tennis spelen.^{xxvi} We blijven nog even in de verzorgingsfeer. In 1849 werd in Laag Soeren het oudste kuuroord van Nederland geopend. De (ongetwijfeld welgestelde) patiënten konden er op zeker moment, naast het beoefenen van geneeskundige gymnastiek, ook kegelen én croquet spelen.^{xxvii}

6. Korte analyse van de vroege vermeldingen en besluit

Naar datering sluiten de hiervoor beschreven vermeldingen goed aan op het 's-Gravensandse handschrift. Ik ben daarbij weliswaar niet verder gekomen dan ± 1880, maar het spel zal toen al een tijdje een zekere bekendheid hebben gehad. Daar wijst bijvoorbeeld ook het spelen in het grint in Leeuwarden omstreeks 1880 op: een grintveldje zal zeker niet het oudste speelveld zijn. Uit de besproken (en overige) literatuur komt het beeld naar voren van een zo vlak mogelijke ondergrond, meestal een gazon, gelegen in een privé-tuin bij villa's, kastelen of hotels. Daarnaast zal het spel in clubverband uiteraard op een sportveld (of wat daarvoor moest doorgaan) zijn beoefend.^{xxviii}

Croquet lijkt zich al vroeg over Nederland te hebben verspreid. Dingemans woonde in 's-Gravensande, hij noemt zelf nog twee 'spellen' in het Westland en daarnaast komen als plaatsnamen voor: Leeuwarden, Sneek, Zwolle, Deventer, De Steeg, Laag Soeren, Epe, Baarn en Amsterdam. *Noortje Velt* zou zich in Den Haag kunnen afspeelen en de croquetpassage in *Eline Vere* situeert de schrijver, zoals gezegd, in Gelderland.^{xxix} Het verspreidingsgebied is uiteraard

groter geweest, niet alleen omdat ik maar een eerste overzicht geef, ook bijvoorbeeld omdat de firma Perry & Co. en W. Steinmann heus niet alleen in Amsterdam respectievelijk Epe croquetsspellen zullen hebben verkocht.

Croquet was een spel voor meisjes en jongens, mannen en vrouwen, maar dan wel uit gegoede kringen, de welgestelde en vaak goed opgeleide burgerij. Het zal nog meer aanzien hebben verworven door zijn adellijke beoefenaren. Het lijkt erop dat het spel voor de sociale bovenlaag een vanzelfsprekendheid was. Daarnaast hebben de zorg en de verzorging in de vorm van kuuroord en hotel croquet al vroeg ontdekt. De geografische en sociale differentiatie wijzen ook in de richting van een in bepaalde kringen vrije snelle en betrekkelijk brede acceptatie van het spel. Bij de acceptatie en de daaraan voorafgaande invoering kan in principe iedere vorm van mobiliteit een rol hebben gespeeld: leerlingen die in Engeland op school waren geweest (of Engelse leerlingen die hier onderwijs kregen), adellijke contacten, handelsbewegingen.^{xxx}

Ik heb hiervoor op basis van het merendeel van mijn bronnen regelmatig over croquet als spel geschreven. Daarin diende croquet ter vermaak, ontspanning, heling en, last but not least, het had een sociale functie: bindmiddel tussen ouders en kinderen, tussen mannen en vrouwen.^{xxxi} Toch was het aan het eind van de negentiende eeuw niet helemaal alleen maar een spelletje zoals de verenigingen Vrijheid Blijheid en Lycurgus in Deventer respectievelijk Sneek bewijzen. Maar anders dan bijvoorbeeld bij cricket - dat in Nederland immers ook steeds een marginale positie heeft gehad - heb ik in de door mij beschreven periode geen aanwijzingen kunnen vinden voor ontmoetingen met andere clubs, met andere woorden er was geen competitie. Croquet moet daarom in de introductieperiode als spel, vermaak worden beschouwd. Ik heb de periode daarna niet onderzocht, maar het lijkt erop dat croquet ook dan nooit een serieuze competitie sport is geworden. Daar veranderen een zekere democratisering van het spel^{xxxiii}. Croquet is in Nederland allereerst spel gebleven.^{xxxiiii}

Onderwijzers en onderwijzeressen samen aan de bal in Lunteren (poststempel 1910).

- i Veelbetekenend is het volledig ontbreken van verwijzingen naar croquet in: Wilfred van Buuren (m.m.v. Peter Los en Nico van Horn). *Bibliografisch apparaat voor de Nederlandse Sportgeschiedenis*. Nieuwegein, 2006.
- ii Ik denk bijvoorbeeld aan: Jan Feith. *Het boek der sporten*. Amsterdam, 1900; J.A.H.J. *Het sportboek. Handleiding voor openluchtspelen*. Amsterdam, z.j. [± 1908]; *Geïllustreerd Sportgedenkbok samengesteld door de Amsterdamsche Voetbalvereniging "Wilhelmina Vooruit"*. Amsterdam, z.j. [1914]; K.H. van Schagen (red.). *Handboek der Sporten; uitgegeven met voorkennis van het Nederlandsch Olympisch Comité I-IV*. Rotterdam, 1924.
- iii Jan Dahmeijer. *Negentig jaar Vereniging Evangelische Unie 's-Gravenzande en P.R. Dingemans van de Kasteel: een bemind en geacht 's-Gravenzands burgemeester aan het eind van de 19e eeuw en voorvechter van vrijzinnig denken en geloven*. 's-Gravenzande, 1993.
- iv Zie over hem: P.J. Blok. 'Levensbericht van James de Fremery'. In: *Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*. Leiden, 1901, pp. 106-121.
- v *The American Boy's Book of Sports and Games; a practical Guide to Indoor and Outdoor Amusements*. New York, 2000 [originele uitgave in 1864]: 'This game (pronounced cro-kay') [...] has been only recently introduced into this country' (p. 93).
- vi Het vermaarde, humoristisch-satirische weekblad *Punch* verscheen van 1841-1992. De verwijzing in het handschrift heeft betrekking op een cartoon van John Leech, een beroemde medewerker van het blad.
- vii Een voorbeeld daarvan is dat van de regels 45 tot en met 52 uit het origineel de nummers 46, 51 en 52 niet zijn vertaald.
- viii Zie voor een en ander onder meer: John Arlott (red.) *The Oxford Companion to Sports & Games*. London/New York/Toronto, 1975, pp. 220-221; David Levenson en Karen Christensen (red.). *Encyclopedia of World Sport; from Ancient Times to the Present I*. Santa Barbara/Denver/Oxford, 1996, p. 214-215; www.tradgames.org.uk/games/Croquet.htm, www.croquetworld.com/Letters/lost.asp
- ix Croquet werd in Engeland volgens de gangbare theorie overigens al vrij snel verdrongen door de opkomst van het in 1874 door Major Walter Clopton Wingfield uit de oervorm van het kaatsen ontworpen (lawn) tennis. In een mail van 8 september 2006 aan mij nuanceert Drazin die theorie: 'Croquet took London by storm in 1864 after an increasingly frenetic build-up from the 1850s. I guess that it was in 1864 that croquet was first played in the London squares, but I have not seen any dated confirmation of this hypothesis. The big craze had pretty well played itself out by 1870, when the game had become much more highly organised and elitist. It is now widely said that tennis ousted croquet and there is certainly an element of truth in this view, but I suspect that the real reason for the game's decline was its increasing sophistication and complexity, a trend that was in evidence well before the birth of lawn tennis. This trend has continued to the present day when there are only few tens of thousand members of national associations worldwide.'
- x Een andere route en daarmee eventueel ook een wat vroegere datering is evenwel niet helemaal uit te sluiten. Ik kan daarbij bin-
nen de gegevens van dit artikel blijven door de mogelijkheid open te houden dat James de Fremery al kort na de introductie rond 1860 van croquet in de USA het spel daar leerde kennen/beoefenen en dat vervolgens naar Nederland heeft gebracht. Ik weet het, het gaat hierbij om een tamelijk hypothetische exercitie, met meer dan één 'als'.
- xi Zie over de introductie van voetbal in Nederland (en de vermeende rol daarbij van Pim Mulier): Nico van Horn. '125 jaar voetbal in Nederland?' In: *de Sportwereld*, nr. 35 (december 2004), pp. 8-14.
- xii M.J. Adriani Engels. *Honderd jaar sport [...]*. Amsterdam, z. j. [1960], p. 201: Rotterdam had de primeur met de 'Koninklijke Nederlandse Yacht Club', onder voorzitterschap van prins Hendrik ['de Zeevaarder']. De eerste officiële vereniging werd in december 1847 in Amsterdam opgericht: de Nederlandsche Zeilen Roeivereniging. Zie: www.gyas.nl/pagina/vereniging/almanak/geschiedenis/h1
- xiii Zie daarvoor: Nico van Horn. 'Terug naar school!' In: *de Sportwereld*, nr. 33 (mei 2004), pp. 11-12. Van Horn beredeneert op aannemelijke gronden dat G.W. Atkinson, leraar Engels aan de kostschool Noorthey te Voorschoten, daar het cricket zal hebben ingevoerd, maar ik wijs erop dat J. van Stolk, een van de oprichters in 1878 van de Haagsche Cricketclub 'de Engelsche leeraar Helsdon Rix' noemt (J. van Stolk. 'Geschiedenis van de oprichting van de H.C.C.'. In: J.W.G. Coops, H. van Manen en J.J. Koeleman (red.). *Haagse Cricketclub 1878-1928; gedenkbok ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan*. 's-Gravenhage, 1928, p. 5. Toen ik dit artikel al had ingeleverd, verscheen, ook in *de Sportwereld* (nr. 42 (herfst 2006), p. 30) van Harry Oltheten 'De geschiedenis van het cricket in Nederland (1883-2008)'. Hij wijst daarin onder meer op de Nederlandse vertaling uit 1840 van Charles Dickens *Pickwick Papers*, waarin op p. 98 in een noot van de vertaler 'voor de eerste keer in het Nederlandse taalgebied het cricketspel in grote lijnen werd uitgelegd.' Zie voor een uitvoerige beschrijving van het overnemen in Nederland van Engelse sporten: Maarten van Bottenburg. *Verborgene competitie; over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam, 1994, pp. 139-170; dezelfde: 'Verbreiding en onderscheiding; enige hoofdlijnen in de sociale geschiedenis van de sport in Nederland'. In: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.). *In het spoor van de sport; hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis*. Haarlem, 2000, pp. 222-233.
- xiv Harry Oltheten. *Het gebeurt overal in den lande; de koninklijke U.D. en de ontwikkeling van sport in Nederland*. Amsterdam, 1998, p. 85.
- xv Het reglement bevindt zich in de nalatenschap van mr. H.W. van Sandick (1865-1930). Zie: www.vansandick.com/familie/archief/ee.htm
- xvi www.gemeentearchief.nl/?id=176.206k
- xvii www.lsc1890.nl/Historie/Wist-U-Datjes/Inhoud.htm
Dat het croquet maar heel kort is beoefend in Sneek, zou ook kunnen blijken uit deze mededeling uit de *Sneeker Courant* van 24 juni 1891: 'Door eenige Sneeker jonge dames is Zondag jl aan de Cricket-club Lycurgus alhier eene fraaie vlag ten geschenke aangeboden.' Croquet wordt dus al niet meer genoemd. Met dank voor de verwijzing aan Romke Akkerman, huidige voorzitter van L(ycurgus) S(parta) C(ombinatie).

- xiii Ik citeer uit: Jacqueline E. van der Waals. *Noortje Velt*. Rotterdam, 1940, p. 58.
- xix Geciteerd uit: Louis Couperus. *Eline Vere; een Haagsche roman*. Amsterdam/Antwerpen, 1991⁷, p. 254.
- xx *A.w.*, pp. 171-174. Dat croquet en onderwijs vaker samen gingen, laat ook een (ongedateerde) Ansichtkaart van Koos Steendijk-Kuypers zien, waarop het spel op een jongensintermaat in Katwijk wordt gespeeld.
- xxi Ook vandaag de dag is een (volwaardig) croquet spel nog steeds niet goedkoop: afhankelijk van de uitvoering varieert de prijs van enkele honderden tot enkele duizenden euro's.
- xxii www.middachten.nl/kasteeltuin/plattegrond/toelichting.html
- xxiii Marieke Knuijt. 'Sportieve activiteiten op kasteel Amerongen 1879-1940'. In: Marieke Knuijt, Sunny Jansen en Cees de Bondt. *De adel in beweging; aspecten van een sportief leven op een adellijk huis*. Amerongen, 1999, pp. 11-12.
- xxiv Esmee Quodbach. 'Winslow Homer; chroniqueur van Amerika's negentiende eeuw'. www.amerika.nl/reizen/html/americana/kunst/homer.htm
Zie voor de rol van vrouwen in de USA ook: Susan B. Anthony. 'History of Women in Sports Timeline; part 1 – to 1899': '1864 – The Park Place Croquet Club of Brooklyn organizes with 25 members. Croquet is probably the first game played by both men and women in America.', op: www.northnet.org/stlawrenceaaaw/timeline/htm
Voor Nederland verwijs ik naar: Koos Steendijk-Kuypers. *Vrouwen-beweging; medische en culturele aspecten van vrouwen in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928)*. Rotterdam, 1999, p. 91: 'Croquet gold als meest beschaafde damessport; omdat het vaak gemengd werd gespeeld, hadden de dames een zeker gevoel met de heren in competitie te zijn.'; dezelfde. 'De entree van vrouwen in de sportwereld'. In: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol, *a.w.* noot 13, p. 96, waarop ze onder meer deze passage uit een artikel van 1885 citeert: 'Men [dat wil zeggen de vrouw] hoefde zich niet te beperken tot de gymnastiek gaande en staande, maar kon ook deelnemen aan gymnastische dans, rolschaatsrijden, vélocipèderijden, schaatsen, croquet spel, zwemmen en roeien, dus aan gymnastiek in de ruimste betekenis.'
- xxv C.W. Ritter. 'Johannes Everhardus van der Pot'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1968-1969*. Leiden, 1971, p. 171.
- xxvi www.collectieutrecht.nl/view.asp?type=object&id=335&tid=69
- xxvii Jan de Lange. 'De water- en bewegingscultuur in de 19^e eeuw'. Op: www.pmtinfosite.nl/column/cl000915.htm
Koos Steendijk-Kuypers stuurde me kopieën van Ansichtkaarten uit Nijmegen (ongedateerd) en Lunteren (poststempel 1909) met als omschrijving 'Herstellingsoord van Spoor- en Tramwegpersoneel Croquetveld "Villandry" Nijmegen' respectievelijk 'Herstellingsoord voor Nederl. Onderwijzers te Lunteren. Croquetveld.'
- xxviii Overigens werd het croquet ook wel op het strand beoefend. Zo deelde Steendijk-Kuypers me mee (brief van 19 juni 2006) dat 'haar ouders als badgasten in Katwijk en Noordwijk in de jaren dertig croquet speelden.' Toevallig (?) vond ik tijdens het schrijven van dit artikel op E-bay een Ansichtkaart met als omschrijving: 'Boys Play Croquet on the beach Katwijk.' Blijkens mij door Steendijk-Kuypers gezonden kopieën van Ansichtkaarten kenden ook België en Frankrijk het strandcroquet.
- xxix Een opmerkelijk detail is dat Louis Couperus (1863-1923) zich in zijn laatste levensjaar in De Steeg ging vestigen. Heeft hij daar nog croquet zien spelen in de tuin van kasteel Middachten?
- xxx Zie onder meer: Van Bottenburg, (tweede) *a.w.* noot 13, pp. 223, 225 en 229; Ruud Stokvis. *De sportwereld; een sociologische inleiding*. Alphen aan den Rijn/Brussel, 1989, pp. 19-20.
- xxxi Dat croquet overigens ook al in de 19de eeuw wel degelijk als (serieuze) sport kon worden beoefend, toont John Sterngrass aan in: 'Cheating, Gender Roles, and the Nineteenth-Century Croquet Craze'. In: *Journal of Sport History*, deel 25, nr. 3 (herfst 1998), pp. 398-317. Nu beschrijft Sterngrass de situatie in de USA en die kan uiteraard niet zomaar worden toegepast op de Nederlandse. Op grond van de gegevens die ik nu heb, lijkt het erop dat bij ons de sociale functie en het ontspanningselement vooropstonden.
- xxxii Daar wijzen bijvoorbeeld de in noot 27 genoemde Ansichtkaarten op, met croquet voor onderwijzers en spoor- en tramwegpersoneel, en croquet als spel op het strand. Een andere aanwijzing voor een zekere bekendheid van het spel is dat in mijn ogen verrassend veel mensen die ik daarnaar vroeg, min of meer vertrouwd waren met croquet (als ze het al niet zelf hadden gespeeld): 'dat is het spel met die poortjes'. Croquet als tafelspel, ten slotte, heeft uiteraard ook bijgedragen aan een bescheiden mate van popularisering.
- xxxiii De instructieboekjes zijn verschenen in de 'Sportbibliotheek' (vanaf ± 1910 voortgezet als 'Bibliotheek voor Sport en Spel') van J.F. van de Ven in Baarn. Ik hoef hier niet uitvoerig in te gaan op de ingewikkelde en deels ook ondoorzichtige relatie tussen de verschillende, lang niet allemaal bewaard gebleven boekjes en drukken: het onderwerp valt immers buiten de door mij beschreven periode. Het oudst bekende boekje is: *Croquetregels, het Croquet spel* (1908). Vertaald uit het Engels door E. Zelf heb ik zeer onlangs beslag weten te leggen op: Mr. C.R. v. R. *Het croquet spel* (1922; 3de dr.). Nico van Horn, die me ook op enkele uitgaven van Van de Ven attent heeft gemaakt, vermoedt dat achter die initialen de in sportkringen bekende Carel ridder van Rappard schuilgaat. Een en ander wil overigens niet zeggen dat er nooit (club)wedstrijden zijn gespeeld. Ik beperk me tot één oude vermelding. *De Revue der Sporten* (deel 4, jrg. 1910/1911, p. 306) brengt verslag uit van de op 18, 19 en 20 september 1910 gespeelde wedstrijden door de leden van de 'Haarlemsche Croquet- en Boogschietclub'. Het gemengd dubbel bij het croquet (andere wedstrijden waren er bij die sportieve ontmoeting in Haarlem kennelijk niet) werd gewonnen door 'Mevr. E. Roëll-van Rossum en Jhr. R. von Mühlen.'
- xxxiv Een goed bewijs daarvan vormt de Nederlander Rutger Beijderwells (*1979), die deze zomer volgens David Drazin zesde op de wereldranglijst stond. Om dat hoge niveau te bereiken, achtte Beijderwells het overigens wel nodig om in 2001 naar Engeland te verhuizen. Zie: www.wfcroquet.org/WC2005/110260105105crwc14511.htm

Lichaamscultuur: méér dan mannenkracht en vrouwenpracht

De rol van P.M.C. Toepoel als pionier van een cultuurbeweging in Nederland

J. Steendijk-Kuypers

Het ideaal van Hercules en het voorbeeld van Hygiëa. Naar het voorbeeld van de Duitse *Turnerei* van Jahn bleef in het laatste kwartaal van de negentiende eeuw bij de turners krachtontwikkeling voorop staan. Een vorm van gymnastiek die zeker geen waardering kreeg, was de zogenaamde *parterre-gymnastiek*, die niet op kracht, maar op lenigheid berustte. Deze acrobatische grondgymnastiek werd de broodwinning van mislukte turners; zij traden op in revues of gaven als kunstmakers op pleinen hun show ten beste. In Zeist beklaagden notabelen zich erover dat men rijdend in het rijtuig belaagd werd door renners, kunstmakers en springers die hardlopend naast de koets de rust verstoorden tot men hen geld toewierp. De ervaren turner moest er bij zijn rekstok-, paard- of brugoefening voor waken niet het verwijt te krijgen een acrobaat te zijn.

Aan het eind van de negentiende eeuw verschoof het accent van de krachtige oefening naar de uitstraling van het gespierde mannenlichaam zelf. Het was de tijd waarin Baron Pierre de Coubertin de Olympische Spelen deed herleven (1896). Daarmee kwam de Griekse lichaamscultuur naar voren met het ideaal van een Hercules. Niet primair de gezondheid, maar de uitstraling van kracht en schoonheid in één harmonisch gebouwd lichaam verenigd, werd voor velen het ideaal. In *Revue der sporten* verschenen afbeeldingen van gespierde lichamen van atleten. Indrukwekkend was het beeld dat Enrico Roscitano in 1928 maakte van de wereldkampioen wielrennen, Piet Moeskops. Foto's van spiermannen in statische houdin-

gen werden gebruikt om methoden aan te bevelen waarmee men een naar klassieke idealen geproportioneerd lichaam kon bereiken.

Mede door de aanbeveling van de arts G.A.N. Allebé kreeg kamergymnastiek met handgereedschap van de Duitse arts D.G.M. Schreber in Nederland veel navolging; ook diens oefenapparaat, het *Pangymnastikon* (1862), een systeem van touwen, met twee ringen en twee stijgbeugels was populair. Hij gaf als toelichting: 'Die gelegentliche und planlose Naturgymnastik genügt nicht mehr. Denn verlangt auf der jetzt erreichten Culturstufe, wo das ganze Leben ein bewusteres, durchdachteres ist und sein soll, auch der Körper eine höhere und natur- und plangemäss berechnete Cultur'. In zijn *Kamergymnastiek* (14^e druk in 1914) werd knotszwaaien ook voor vrouwen sterk aanbevolen. In gezelschappen vroeg men elkaar: "halter je al?", of: "slinger je ook?". Knotszwaaien kwam uit Engeland. Britse militairen in India zagen inlanders met hun knots als strijdwapen oefenen, waarop de Engelsen deze oefeningen als een nuttig element toevoegden aan hun Zweedse gymnastiek. Het knotszwaaien had in Duitsland vooral navolging onder vrouwen en meisjes, zowel op scholen als bij huisgymnastiek. Verbetering van de gezondheid was het doel. Een overtuigend bewijs dat huisgymnastiek voor meisjes in Nederland in hogere kringen algemeen was, is een mededeling in *De Turnvriend* (1886, p. 328). Aan het prinsesje Wilhelmina werd voor haar verjaardag een étui met kamergymnastiektoestellen aangeboden,

Het standbeeld hetwelk de Italiaansche beeldhouwer Ezio Roscitano, in Februari 1929, van Moeskops heeft gemaakt. Dit monument, hetwelk op den Salon voor Schoone Kunsten te Parijs (April 1929) werd geëxposeerd, trok zeer de aandacht. Het is ontworpen tweemaal levensgroot. Over de proportie's hadden tusschen Moeskops en den beeldhouwer telkenmale gedachtenwisselingen plaats. Moeskops zei: U maakt het te zwaar, vooral de beenen. En de beeldhouwer antwoordde: ik wil er op hevige wijze de kracht in uitdrukken. De bedoeling van den kunstenaar is nummer één. En vergeet niet, zoo'n beeld komt ook hoog te staan, op een voetstuk, dan zie je het anders dan gelijkvloersch.

gemaakt van ebbenhout en voorzien van ivoren knoppen en handvaten, bestaande uit halters, een halterstaf en een springtouw, gedraaid in de nationale kleuren. Er was een handleiding met enkele pentekeningen voor zelfonderricht. Kort na de eeuwwisseling werd kamergymnastiek een ware rage. Nederland ging aan het *Mülleren*, zo genoemd naar de Deense luitenant J.P. Müller die in Engeland (1905), Duitsland (1909), Frankrijk (1910) en Nederland (1916) zijn oefensysteem voor huisgymnastiek demonstreerde en erover publiceerde.

machtige machine en deze bijkomstigheid droeg bij tot het succes. De machinist van de bewegings-, vibratie- en percussiemachines werd als het ware de rol van therapeut toebedeeld. In bewondering voor de mechanisatie voelde de deelnemer zich meer machine dan mens; zo onttrokken zich heimelijk aan het jachtige leven, terwijl men de energie in zich voelde stromen.

De fysieke trainingen kregen een wetenschappelijke basis met de voedingsleer over energieopbouw en energiebehoud. De publicaties van A. Mosso over het

verschijnsel van de vermoeidheid, alsook de bewegingsanalyses van F.E.J. Marey droegen ertoe bij dat voeding, verzorging en training van het lichaam tot een cultus kon worden. De resultaten van de trainingen werden gemeten met de spirometer (ademhaling), de dynamometer (kracht) en de bewegingsregistratie volgens Marey. Bij *physical culture* werd gezondheid beoordeeld naar de harmonisch opgebouwde spierontwikkeling, naar de maximale fysieke energie, en naar het uithoudingsvermogen. Niettemin bleef de *strong man* met zijn shows de aandacht van het publiek trekken en daarmee werd een ander aspect duidelijk: met een sterk en gezond lichaam kon men zich ook als persoon onderscheiden!

De menselijke machine

In Amerika werd het knotszwaaien tot een sport verheven met openbare kampioenschappen die uitgroeiden tot shows van manlijke kracht en pracht. Een sterk en harmonisch gebouwd lichaam was het bewijs van gezondheid én stressbestendigheid. In een wereld van mechanisatie en kwantificering lag het voor de hand dat er een methode zou komen om gymnastische oefeningen volgens een meetbaar en planmatig trainingssysteem aan te bieden. In 1865 opende de arts J.G.V. Zander in Stockholm zijn instituut voor heilgymnastiek met 27 oefenapparaten voor revalidatie. De weerstand van de apparaten was naar wens in te stellen en ook de frequentie was te regelen. Zijn demonstratie in Philadelphia tijdens de wereldtentoonstelling van 1876 betekende de grote doorbraak van het Zander-imperium zowel in Europa als in Amerika. In Europa vond de Zander-apparatuur hoofdzakelijk toepassing binnen de heilgymnastiek, terwijl in Amerika het accent vooral op de algemene conditieverbetering lag.

De introductie van Zander's medico-mechanisch gezondheidssysteem sloot in Amerika naadloos aan op wat daar al *physical culture* werd genoemd. Bij dit begrip ging het om gezondheid en in het bijzonder om de fysiek krachtige uitstraling van een gezond lichaam. Men had bemerkt dat de door intensief halteren verkregen kracht van de spierman niet de garantie inhield dat hij gezond was; zijn atletisch vermogen bij langdurige inspanning schoot te kort. De Zander-apparatuur werd hét hulpmiddel om daar verbetering in aan te brengen. Bij de trainingen zat men als groep in een kring aan de apparatuur, met het zicht op de centraal geplaatste stoomketel, die de aandrijving ervan verzorgde. Men voelde zich als het ware één met de

Degene die dit heel goed begreep was Bernarr Macfadden, een navolger van de bekende showman en krachtpatser Eugen Sandow. Nadat hij zijn lichaam volgens de haltermethode van Sandow had getraind, werd Macfadden handelaar in fitness; hij noemde zich professor in de kinesiotherapie en werd wel als de goeroe van de *physical culture* gezien. In 1898 nam hij het kwijnende blad *Physical Culture* over, waarvan hij de oplage binnen twee jaar van 3000 naar 100.000 bracht. Voor Macfadden telde naast schoonheid nog een ander aspect: *sex-appeal*, met als essentie een fysiek krachtige uitstraling. Zijn *Physical Health Resort* in New York trok veel bezoekers. Hij wilde de mens lichamelijk sterken zodat deze beter bestand zou zijn tegen de sociale en psychische druk van de moderne maatschappij. In zijn fitnessblad voor dames *Beauty and Health* schreef hij jaarlijks een prijsvraag uit voor de *most perfect formed woman*. De finalisten kwamen, gekleed in een strak aansluitend tricot in het blad te staan, wat hem bij de eerste uitgave de beschuldiging van pornografie opleverde. In een later stadium onderwierp hij de deelnem-

sters aan een aantal atletische tests overeenkomstig de atletiekonderdelen van de Olympische Spelen. Vervolgens presenteerde hij in 1905 de *most perfectly developed women*. De lengte- en omvangmaten van zijn vrouw Mary nam hij als standaard waarlangs de mededingsters werden gemeten. *Physical culture* werd voor velen een nieuwe levensstijl, een *way of life*.

Boksen, *the noble art*...

Aan het begin van de 20^e eeuw motiveerde de fitnessbeweging haar beoefenaars met esthetische argumenten, met gezondheidsidealen en met moderne leefstijlpatronen. Fysieke inspanning had tot doel het lichaam te ontwikkelen tot een anatomische perfectie en bracht het in een staat van maximale fysieke, functionele energie. Ook in de bokswereld speelde *physical culture* een belangrijke rol. Het waren de gelaatstrekken met een uitstraling van kracht, de slagvaardige arm, en de gebalde vuist die de bokser karakteriseerden. Het postuur van de bokser werd vergeleken met de Herculesgestalte. Het ideaalbeeld van de bokser die zijn overwinning door eigen kracht had bevochten, gaf aan dat men succes zélf en met eigen inzet kon bereiken, iets wat de zakenwereld van die tijd zeer aansprak.

In Duitsland, waar het begrip *Körperkultur* ingang had gevonden, had men ook met het Engelse boksen als sport kennism gemaakt. In de jaren twintig wist de succesvolle Duitse kampioen half-zwaargewicht Max Schmeling deze sport sterk te populariseren. Toen bij de Spelen van Amsterdam in 1928 bij de Olympische kunstcompetitie het beeld *De Bokser* werd bekroond, viel daarin Schmeling te herkennen. Later schreef hij zijn succes toe aan wat hij de *tijdgeest* noemde, want het volk had na het verlies van de Eerste Wereldoorlog helden nodig: meer dan *mijn* prestatie telde de *Begeisterung* van het volk. Het was eveneens de geestdrift van de massa die zich in de jaren dertig meester maakte van de lichaamscultuur die door de nazi's werd gepropageerd, onder meer in uitgaven van Hans Surén: *Gymnastik der Deutschen, Kraftgymnastik*, en *Mensch und Sonne – Arisch-Olympischer Geist*. In de jaren dertig maakte boksen als een *natuurlijke* vechtsport deel uit van de Duitse jeugdcultuur met karaktervorming als voornaamste oogmerk.

Voor Nederland geldt Henry J.J. Placké als de pionier op boksg gebied. Hij kwam in 1897 uit Engeland terug naar Amsterdam waar hij een boksschool begon. Een tweede importeur van het boksen was de in Amsterdam geboren Samuel Glasoog (Kingsley); hij maakte op jonge leeftijd in Londen kennis met boksen. Terug in Amsterdam begon ook hij een boksschool (1909). De derde promotor van de nieuwe kracht- en

vechtsport was Pieter Marie Christoffel Toepoel, eveneens in Amsterdam geboren (1881). Toepoel raakte in 1897 gefascineerd door de successen van Placké. Als zeventien-jarige middelbare scholier meldde hij zich bij hem voor boksles en trainde met succes. Toen in 1902 in Amsterdam in het voormalig fietspaleis Velox voor het eerst Nederlandse bokskampioenschappen werden gehouden, veroverde Toepoel de titel in het lichtmiddengewicht. In 1911 werd in Amsterdam de Nederlandsche Boksbond opgericht; het bestuur werd gevormd door A.P.M. Moussault als voorzitter, P.M.C. Toepoel als secretaris, H.J.J. Placké als bestuurslid en Samuel Glasoog als commissaris. In 1913 organiseerde men samen met de Nederlandsche Bond voor de Lichamelijke Opvoeding (NBLO) officieel het eerste Nederlandse kampioenschap voor amateurs in de Haagse dierentuin. Onder de belangstellenden in de zaal bevonden zich heel wat prominente heren met hoge hoeden.

De nieuwe bond kwam in gunstig vaarwater. Een jaar eerder was namelijk het Nederlandsch Olympisch Comité in het leven geroepen. Boksen stond al in 1904 en 1908 op het programma van de Spelen, als eerste in St Louis en vervolgens in Londen. Boksen speelde een niet geringe rol in de Olympische beweging. In Frankrijk had De Coubertin vaardigheidsproeven opgesteld, waarmee een ieder zijn fysieke conditie kon testen. De test betrof enkele atletische vaardigheden, terwijl onder de verdedigingssporten boksen was opgenomen. Het NOC (onder voorzitterschap van boksliefhebber F.W.C.H. van Tuyll van Serooskerken) nam dit systeem over en zo kwam de bokssport langs een maatschappelijk hoogstaande weg in de belangstelling. Tegelijkertijd was er een sterke lobby gaande om sport in het algemeen te propageren. De bouw van het Amsterdamse Sportpark, later het Stadion genoemd, maakte daar in 1914 deel van uit. Toen de opening plaats vond, deed zich voor de jonge boksbond een pijnlijke affaire voor. Ze had tijdig gemeld een demonstratie te willen geven, maar toen men in mei informeerde wanneer het evenement precies zou plaatsvinden, was het antwoord: morgen. Men noemde het een vergissing; maar de boksbond vermoedde dat er duistere machten in het spel waren geweest (*Revue der Sporten*, 1914, p. 89).

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog stond men in Nederland nog niet open voor de bokssport. De mobilisatie zou daar verandering in brengen. Op initiatief van kapitein P.W. Scharroo, voorzitter van de atletiekunie, werden voor de militairen die in de Stelling van Amsterdam gemobiliseerd lagen diverse sportactiviteiten georganiseerd. In een bijzondere

omstandigheid verkeerden de gemobiliseerden die nabij Den Haag in de kassen van Loosduinen waren gelegerd. Daar kon men van enkele aanwezige Engelse soldaten het boksen leren. Door de veronderstelde karaktervorming kreeg boksen ook in het educatieve vlak positieve aandacht. In 1918 werd door het Ministerie van Onderwijs het examenprogramma voor gymnastiekdocenten in het middelbaar onderwijs met de discipline boksen uitgebreid. Toepoel reageerde toch enigszins kritisch, want de examinatoren hadden geen enkele kennis van zaken. Twee jaar later werd hij in de examencommissie benoemd. In 1927 verbond Toepoel zich als docent aan de Amsterdamse Academie voor Lichamelijke Opvoeding. Hij plaatste zijn bokslessen in het perspectief van *survival* en *struggle for life*, met als kernzaken lichaamsontwikkeling, conditieopbouw, zelfverdediging en gezondheid.

P.M.C. Toepoel: pionier in de wereld van de physical culture

Toepoel werd in 1881 in Amsterdam geboren. De gymnastieklessen die hij op de HBS kreeg, boden hem te weinig; naar het voorbeeld van de strongman Eugen Sandow begon hij thuis met halteren, maar ook daarmee was hij niet tevreden. Hij wilde spierkracht combineren met snelheid, vaardigheid, lenigheid en zelfbeheersing: het werd dus boksen. Hoewel in Nederland openbare bokswedstrijden waren verboden, nam niettemin het aantal boksters toe; ze traiden in atletenclubs (Amsterdam) en bij scherm- en atletiekverenigingen van studenten (Delft en Leiden). Toen bij de Olympische Spelen van Stockholm (1912) de bokssport werd uitgesloten, ontstond er mede door de sterke lobby vanuit Amerika en Engeland een nieuw élan om boksen op de Spelen van 1916 in Berlijn te krijgen. Toepoel zag tijdig in dat er voor een eventuele deelname van Nederlandse boksters heel wat werk verzet moest worden. Hij stelde dat een bokser zeker geen dommekracht is, maar een sporter die juist veel hersenwerk verricht, die snelheid en kracht met inzicht en techniek weet te combineren, die vastberadenheid toont en bereid is een strak trainingsschema te volgen. Bovendien moet een bokser zich onthouden van gewoonten die zijn fysieke gesteldheid kunnen ondermijnen. In dit alles zal een toekomstig Olympisch kampioen moeten worden getraind.

Toepoel ging uit van het standpunt, dat een scheiding van wedstrijd(ring)bokkers en bokstrainers noodzakelijk was. Beide activiteiten waren volgens hem niet in één persoon te combineren. Zelf bokste hij na oprichting van de Nederlandsche Boksbond geen officiële wedstrijden meer, maar ging zich als leermees-

Boksen leerwijze Toepoel. Afzetstoot met sprong tegen Antieschap.

ter toeleggen op trainingen. Moussault toonde daar alle begrip voor. Kingsley daarentegen daagde hem uit en verweet hem lafheid toen hij weigerde. Toepoels doelstelling was het amateurboksen de algemene erkenning van een sport te bezorgen, met als hoogtepunt Olympische deelname. Om het Olympisch niveau te bereiken, moesten de trainingen wetenschappelijk worden ondersteund. Toepoel had zelf weinig buitenlandse ervaring. Na oprichting van de boksbond ging hij korte tijd naar Parijs om het Frans boksen te bestuderen; ook bezocht hij enkele instituten in Londen. Zo presenteerde hij zich in zijn brochure als leerling van Placké, Graig, Newton, Madden, Joe Jeanette en anderen.

Terug in Nederland opende Toepoel in 1912 in Den Haag zijn Modelschool voor Physical Culture, school voor harmonische lichaamsontwikkeling en zelfverdediging. In tegenstelling tot diverse boksscholen in Amsterdam, die op zolderetages of in achterafzaaltjes van café's waren gehuisvest, opende Toepoel zijn instituut in de moderne nieuwe wijk van het Haagse Bezuidenhout in de Joh. Camphuyssstraat 197. Hij was daarmee verzekerd van het betere publiek. Toepoel wist langs journalistieke weg, door middel van demonstraties, en met een instituut dat aan de moderne eisen van hygiëne en uitrusting voldeed, in Nederland het belang van lichaamscultuur te propagieren. Hij werd medewerker van het blad *Revue der Sporten* waarin hij verslag gaf en commentaar leverde op bokswedstrijden. Ook in dagbladen verzorgde hij de verslaggeving. In zijn verslag van de wedstrijd tussen Carpentier en Wells schreef hij lyrisch over de fysiognomie en lichaamsbouw van de atleten, hun fraaie postuur en de klassieke gelaatstrekken. Wells toonde de lange nek, afhangende schouders en smalle heupen die in Engeland als typisch voor het mannelijk schoon golden. Carpentier was evenredig gebouwd, de borst zwaar en de heupen goed ontwikkeld: een ideaal lichaam naar de Griekse opvatting. Dan volgde een uit-

voerige bespreking van de technieken en gaf hij in de nabeschouwing een analyse van de wedstrijd. Wells bokste beter, maar verloor door enkele fouten en gebrek aan conditie. De artikelen van Toepoel in *Revue der Sporten* gingen met name over het amateurboksen. Hij stelde voor om wedstrijden in stijlboxen te houden, maar de boksbond zat niet te wachten op het uitdelen van vriendschappelijke tikjes.

Een andere mogelijkheid tot publiceren werd hem geboden door de uitgever van de serie *Bibliotheek voor Sport en Spel (De praktische bibliotheek)* waarin van hem verscheen: *Ju Jutsu* (1910), *Het boksen* (1912), *Knotszwaaien en balstooten; twee uitstekende middelen ter verkrijging van grootere gezondheid en schoonere lichaamsvormen* (z.j.), *Schoonheid en jeugd voor vrouwen* (z.j.) en *Hoe versterk ik mijn lichaam* (z.j.). In 1931 verscheen van hem de publicatie *Weerbaar, handleiding voor verscheidene verdedigingssystemen*, waarin de nadruk lag op de preventieve kracht die uitgaat van de ontwapenende zelfverzekerdheid in houding en gedrag; niet kracht-patserij, maar uitstraling van zelfvertrouwen voorkomt gewelddaden. De wervende brochure van zijn instituut gaf uitgebreide inlichtingen over de doelstelling, mogelijkheden en achtergronden van zijn *physical culture* methode: wat men ervan kon verwachten en voor wie de trainingen van nut konden zijn. Boksen was voor hem vooral een oefensport ten dienste van een ander doel dan de overwinning op de tegenstander. Moussault, die vanuit de boksbond de brochure *Wat is boksen* publiceerde, bleef met Toepoel op goede voet; hij verwees dames die geïnteresseerd waren in lichaams-cultuur en zelfverdediging, naar de *School voor Physical Culture* in Den Haag, waar ze op een deskundige begeleiding konden rekenen.

Toepoel en het idealisme van de Olympische gedachte

Na de Eerste Wereldoorlog stond het boksen bij de Spelen van Parijs, Antwerpen en Amsterdam (1928) weer op het programma. Bij de Amsterdamse Spelen verliep dit niet zonder voet of stoot omdat de organisatie zich inliet met officials die ook betrokken waren bij de inmiddels opgerichte Nederlandsche Organisatie van Beroepsboksers. Toepoel tipte de organisatie van de Spelen over een zekere invloed van deze professionals binnen de internationale federatie van boksamateurs, de FIBA. Hij wilde dat de amateurbepalingen van De Coubertin stipt werden nagekomen.

Zowel zijn korte maatschappelijke loopbaan bij het bankwezen als zijn contacten met Frederik van Eeden in Blaricum hadden hem gemaakt tot een praktisch denker over de strijd om het bestaan. In deze strijd kunnen fysieke krachten worden gesloopt, maar juist

ook door *fysieke actie* kan men daartegen een buffer opbouwen. In die betekenis ging hij idealistisch mee met de Olympische gedachte. In *Revue der Sporten* werkte hij onder de titel *Hoe veroveren wij Olympische kransen?* een voorbereidingssysteem uit. Onder het motto *Op naar Berlijn* (1916) beschreef hij de training tot in details. Samengevat stelde Toepoel dat het noodzakelijk was deskundige sportpropagandisten en goed opgeleide en gespecialiseerde sportdocenten aan te stellen. De NBLO en het NOC moesten een systematisch trainingsschema opzetten, gerichte acquisitie onder de jongeren plegen en duidelijke wedstrijd-schema's hanteren. De relatie tussen sporter, trainer en medische begeleider moest optimaal zijn en een onwankelbare eenheid vormen, wilde men Olympische successen boeken. Het financieel aspect van de Olympische voorbereiding, inclusief een overzicht van de kosten en baten kwam aan de orde. Door de oorlogssituatie werden de Berlijnse Spelen van 1916 geannuleerd, maar de ideeën van Toepoel kregen bij de voorbereiding van de Amsterdamse Spelen van 1928 ongetwijfeld enige weerklank toen een team van zes boksers zich voor een week terugtrok in een trainingskamp in Edam. Sportjournalist M.J. Adriani Engels concludeerde na zijn bezoek, dat bij de jongens voldoende moed aanwezig was, maar dat ze nog tekort schoten in snelheid en techniek.

Physical culture voor man én vrouw

Het spreekt voor zich dat de Haagse fitnessschool geen eendagsvlieg was. De modelschool ging uit van de nieuwste ideeën over de positieve invloed van licht, lucht, water, en beweging op de gezondheid. Even opmerkelijk was ook de locatie van het instituut in de moderne wijk het Bezuidenhout. Bij de inrichting werd rekening gehouden met hygiënische inzichten. De zaal had openslaande deuren op het zuiden met in de tuin een oefenterras. Aan de andere muurzijde waren hoge tuimelramen aangebracht voor luchtventilatie en aan de zijwanden hingen grote spiegels in plaats van voor boksscholen gebruikelijke afbeeldingen van boksers in de ring. In die tijd vierde de bacteriologie haar triomfen: alles moest *hygiënisch* verantwoord zijn. Toepoel liet daarom de randen van vloer en wanden afronden zodat er geen (bacterie)stof achterbleef. Terzijde bevonden zich douches en kuipbaden. Uiteraard was de zaal uitgerust met boksring en judomatten, maar er was ook heel wat handgereedschap aanwezig zoals halters en knotsen van verschillend gewicht, bokszakken, een hangend gespannen punchball, een hangende vechtpop, knijphalters van Sandow, de medizinbal van Sayers, spring- en trektouwen, alsook de Velotrab-fiets-

trainer en een roeitrainer met de moderne *slidingseat*. Om een echte straatoverval te simuleren kon hij de zaal half duister maken. Met staande spiegels aan de muren had men de illusie van ruimte en was houdingscorrectie mogelijk. De bezoekers van de school waren met name afkomstig uit de kantoor- en ambtenarenwereld, mensen met een zittend beroep. Een vaste kern werd gevormd door Leidse en Delftse studenten. Hij presenteerde zijn methode niet als concurrerend maar als aanvullend op de reeds bestaande en veel gevolgde methoden van Sandow en Müller. Voor informatie hield hij tweemaal per week spreekuur. De school was de hele week van zeven uur in de ochtend tot middernacht open en voor een jaarabonnement één maal per week lichaamsontwikkeling betaalde de cursist fl 75,-.

Toepoel had gekozen voor het leermeesterschap en droeg zijn kennis op allerlei manieren over. Overeenkomstig de Amerikaanse methode van Bernarr Macfadden gaf hij een schriftelijke cursus *physical culture* aan corresponderende leerlingen. Hij gaf privéles aan huis, demonstratielessen op diverse locaties en organiseerde cursussen voor bepaalde doelgroepen, bijvoorbeeld voor degenen die wilden vermageren (in zijn brochure ontvetten genoemd) of specifiek iets aan hun figuur wilden doen. Een vaste kern van klanten voor dit euvel bestond uit de Haagse verlofgangers uit Indië, maar ook dames bezochten het instituut om hun houding en omvang te verbeteren. Discretie was verzekerd wanneer men zich gezamenlijk als een besloten club van minimaal vijf personen aanmeldde. De vijf pagina's met dankbetuigingen in zijn brochure spraken boekdelen!

Een bijzondere categorie waren vrouwen die bij hem lessen in zelfverdediging namen. Men was het er inmiddels wel over eens dat beweging voor vrouwen noodzakelijk was in het belang van hun gezondheid en vooral voor een gezond nageslacht. De Victoriaanse *True woman* veranderde omstreeks 1900 in de *New woman*, herkenbaar aan het opgestoken haar, de ruime kleding en haar algemene interesse in de wereld om haar heen. Ze creëerden een eigen sportwereld en behielden daarin een vrouwelijk bewegingspatroon. Vanaf 1910 kwam vanuit Amerika een vrouw-specifieke lichaamscultuur over. Deze werd ondermeer gepresenteerd door Isadora Duncan, en werd in Duitsland met name door Hade Kalmeyer gepropageerd in haar *Schönheit und Gesundheit des Weibes durch Gymnastik*, met als inleiding *Körperkultur auch für die Frau*. Daarbij was spierontwikkeling geen doel maar een voorwaarde om te komen tot een harmonische lichaamsvorm met de klassieke kenmerken van schoonheid uit de Oudheid. Een andere in Nederland bekende prominente

pedagoge uit deze nieuwe richting was Bess M. Mensendieck. In haar *Körperkultur der Frau, praktisch hygiënische und praktisch aesthetische Winke* (1906, 1e dr.) nam ze de spiertonus als uitgangspunt voor een correcte vrouwelijke lichaamshouding. *Körperkultur als Pflicht* was het motto waarmee ze de voor die tijd zo gangbare degeneratie-gedachte wilde bestrijden. De termen *Körperkultur* en *physical culture* kregen inmiddels ook voor de sport inhoudelijk betekenis.

Het damesblad *Eigen Haard* kwam in 1922 met een themanummer over sport: speciaal voor hen die nog weinig bekend zijn met *physical culture*. Maar wie dacht dat na de Olympische Spelen van 1928 mede door de succesvolle gouden Nederlandse damesturnploeg, alsook door de prestaties van de atletiek- en zwemdames de toon gezet zou zijn voor een crescendo, kwam bedrogen uit. Nog in 1939 verwees de gymnastiekdocente E.J.M. Broekhuizen naar deze damesploeg met een klassiek verwijt: 'Deze *mannetjesputters* met verkeerde mentaliteit staan negatief tegenover het eigen vrouw-zijn'. Broekhuizen volgde de lijn van de gezaghebbende Duitse gymnastiekpedagoge Margarete Streicher uit de jaren dertig: de vrouw moet naar haar biologische gegevens vrouw blijven. In het nieuwe tijdschrift van de jaren twintig *Sport in Beeld* kon men in vrijwel elke aflevering filmsterren aantreffen die in sport-outfit met een of ander attribuut uit de *physical culture-branche* trainden. Door specifieke oefening kon de moderne vrouw aan het nieuwe schoonheidsideaal voldoen. De gezonde, sportieve en enigszins verleidelijke *athletic look* werd een handelsmerk waarmee sportief-ogende dames bepaalde artikelen aangeprezen.

Vrouwen waren in de reclamecampagnes niet alleen middel, maar ook doelgroep; de fitnessbeweging zag in hen een nieuwe markt. Dames die de fitnessstrend volgden, leerden het genot kennen van een geestelijk en lichamelijk prestatiegevoel. Toepoel benadrukte dit effect expliciet, maar de omgeving reageerde er niet positief op. Bij het Nederlands Gymnastiekverbond bleef men laatdunkend over onze vlechtdraagstertjes spreken. In *Revue der Sporten* had de sportjournalist Leo Lauer het meewarig over "motormeisjes" en schreef hij verwijtend over vrouwen die fanatiek op het voetbalveld achter het gele monster vlogen. Terwijl Toepoel fotokaarten in omloop bracht, waarop hijzelf bepaalde stoten demonstreerde en Willy Sluifers bekende tekening van een bokswedstrijd, getiteld *De Knock-out* een realistisch beeld te zien gaf, toonde de serie kaarten over boksende dames van de tekenaar Jack Number alleen maar spot. De teksten over het fenomeen boksende vrouwen spraken eenzelfde taal:

*Och, de vrouw kend' al de knepen
vóór ze nog ter boksles ging.
Steeds heeft zij de man gegrepen
en geslagen... in de ring.
En die zij geslagen heeft'
blijft Knock out zolang ie leeft!*

Toepoel en het gender-fenomeen

Het mag verwondering wekken, maar de bakermat van de vrouwenverdedigingssporten staat in Den Haag. We negeren dan de bokslessen die Maria Post, vrouw van de Amsterdamse bokser Glasoog, aan vrouwen gaf, (mogelijk) ten nutte van een shownummers. Het was Toepoel die in 1914 officieel dames uitnodigde om in zijn instituut deel te nemen aan *physical training*, met als doel obesitas te verhelpen, borstverbetering aan te brengen en lessen te nemen in zelfverdediging. Zijn attributen waren de punch-ball, halters en het springtouw. In zijn boekje *Weerbaar* legde hij de nadruk op de preventieve werking van een vastberaden uitstraling en optreden, met name ook bij het zwakke geslacht. Toepoel had zeker niet de bedoeling om vrouwen in de ring te brengen, iets wat in die tijd gebeurde in Berlijn, Londen en Parijs. Daar werden in 1914 zelfs Europese kampioenschappen gehouden. Zowel voor de man als voor de vrouw gold dat een zelfbewuste en goed overwogen verdediging innerlijke rust en zelfbeheersing oplevert. Zinloos op elkaar inslaan was er bij Toepoel niet bij: hij leerde de driftkop zelfbeheersing en gaf de lafaard moed. Zijn brochure bevatte een tweetal afbeeldingen die lieten zien dat vrouwelijke cursisten hun mannetje konden staan. De genoemde vaardigheidsproeven van het NOC betrof ook de zelfverdediging voor vrouwelijke kandidaten. Bij het examen voor het 'zwakke geslacht' werd bij boksen geen sparringpartner ingezet, maar de dames moesten wel de verschillende slagen kennen en tonen. Toepoel gaf hen daartoe instructie. Hij gaf hen ook les in jiu-jitsu. Zijn interesse in deze sport, kwam mogelijk voort uit zijn studiereis naar Londen, waar de sport eerder was geïntroduceerd. De grote propagandist van deze Japanse verdedigingssport in Amerika en Engeland was H.I. Hancock, die in 1904 zijn handboek *Physical Training for Women by Japanese Methods* uitbracht. Overeenkomstig deze methode legde Toepoel de nadruk op het ervaren van druk en tegendruk om zo zelf te ontdekken hoe men zijn spieren kan trainen, ook zonder halter of knots. Met betrekking tot boksen stelde hij vast dat deze sport vrouwen zeker aanspreekt, want in een noodsituatie, wanneer de eerbaarheid in het geding is, ontbrandt het vrouwelijk karakter in woede en slaan ze ráák.

In 1935, toen zijn instituut bijna 25 jaar bestond,

werd hij geassisteerd door de gymnastiekleraar Stipt en ging men verder onder de naam *Toepoel-Stipt's Modelschool*. De concurrentie binnen de fitnessbeweging was na de Olympische Spelen van 1928 duidelijk toegenomen. Lichaamscultuur, variërend van hygiënische huidverzorgingsproducten tot bewegingspatronen van diverse aard kreeg in tijdschriftartikelen en advertenties alle aandacht. Fitnessmethoden, -cursussen en -instituten werden volop aangeboden. In *Weerbaar* (1931) waarschuwde Toepoel voor beunhazerie op dit gebied. In Den Haag ondervond hij concurrentie, zowel van de zich *sportschool* noemende inrichting van de gebroeders Timmer, alsook van het aldaar gevestigde *Hollandsche Maxaldo Buro* van Joost Karris. Dit bureau werkte volgens het Amerikaanse *Maxaldingsystem* met schriftelijke en praktijkcursussen. Door de spieren individueel aan de wil te onderwerpen, werd een maximale contractie bereikt, waarop een bewuste volledige relaxatie volgde. In de advertenties was het resultaat af te lezen aan de gespierde en glimmende manntorso. De Maxalding-demonstraties trokken vooral de belangstelling van academies voor beeldende kunst, waar men naar gespierde modellen zocht; ook (para)medici keken met bewondering naar het anatomisch resultaat van deze trainingen. Maar Toepoel bleef *physical culture* zien als een spel, een spel met een maatschappelijke functie; volgens hem was men met deze populaire krachtpatserij weer terug bij af. Zijn teleurstelling over deze ontwikkeling lag in de lijn van de deceptie van Huizinga, die in zijn *Homo Ludens* (1938) schreef: 'In de moderne cultuur wordt nauwelijks meer gespeeld, en waar zij schijnt te spelen, speelt ze "valsch"'.

Literatuur:

- Harvey Green, *Fit for America; Health, Fitness, Sport and American Society* (Pantheon Books, New York 1986)
- J. Huizinga, *Homo Ludens; proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Tjeenk Willink, Haarlem 1938)
- R.J. Park, 'Muscles, Symmetry and Action: 'Do you measure up?' Defining Muscularity in Britain and America from the 1860s to 1900s' in: *International Journal of the History of Sport* 22 (2005, p. 365-395)
- Karin Rase, *Kunst und Sport; der Boxsport als Spiegelbild gesellschaftliches Verhältnisse* (Peter Lang, Frankfurt a/Main 2002)
- J. Steendijk-Kuypers, *Vrouwenbeweging, medische en culturele aspecten van vrouwensport, gezien in het kader van de sporthistorie* (Erasmus Publishing, Rotterdam 1999)
- Toepoel's Modelschool voor lichamelijke ontwikkeling, ontvoetting en verdedigingssport* (in: Gemeentearchief, Den Haag; z.j.)

Sportverzamelingen - Sportief Erfgoed

Gerard van den Houten

Sportcollecties en –verzamelingen van particulieren, sportbonden, bibliotheken, universiteiten, sportverenigingen, belangenverenigingen en- stichtingen en wat al niet meer vormen tezamen het sportieve erfgoed van Nederland. In deze serie wordt het sportief erfgoed bezocht en beschreven. Tips en/of aanmeldingen voor deze serie? Mail naar: info@desportwereld.nl

Deel 5: Historisch archief NOC*NSF

Voorgeschiedenis

In 1999 verscheen van de hand van Wilfred van Buuren het rapport *Een plaats voor het papieren verleden. Beheer van het historisch archief van NOC*NSF*. Vanaf dat moment heeft sportkoepel Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF) Wilfred van Buuren op projectbasis af en aan ingehuurd om uitvoering te geven aan hetgeen in het rapport werd aanbevolen: 'het historisch archief van NOC*NSF wordt overgebracht naar het Nationaal Archief, het historisch archief zal volledig openbaar zijn en de fotocollectie en het historisch archief worden gescheiden. NOC*NSF zal de fotocollectie zelf bewaren en beheren.' Gedurende de jaren daarna heeft NOC*NSF ervaren dat het beheer van haar historisch archief geen eenvoudige en te onderschatten taak is. Voor een dergelijk grote en belangrijke organisatie binnen de Nederlandse sportwereld is het hebben van een goed geordend en ontsloten archief essentieel. Het is dan ook niet verwonderlijk dat men op Papendal heeft besloten om Wilfred van Buuren vanaf 1 januari 2007 voor 20 uur per week in dienst te nemen om het archiefbeheer hiervan te gaan verzorgen. Wilfred komt te werken bij de afdeling Kennismanagement. Reden genoeg om Wilfred van Buuren (tevens één van de grondleggers van Stichting de Sportwereld) bij NOC*NSF te bezoeken.

De werkkamer van Wilfred bevindt zich op de

begane grond van het kantoorgebouw van NOC*NSF in Arnhem en is feitelijk onderdeel van het documentatiecentrum. Tussen diverse boeken- en tijdschriftenkasten staat zijn bureautafel, bedekt met stapels papier. Het documentatie- en informatiecentrum heeft de beschikking over een collectie video's, een handbibliotheek met recente boeken over sport en lopende tijdschriften. Ook worden hier zoveel mogelijk de eigen publicaties van NOC, NSF en NOC*NSF bewaard. Tineke Derksen, medewerker informatievoorziening bij NOC*NSF, heet de dagelijkse leiding over de documentatie.

Drie historische archieven

Wilfred: 'Het historisch archief van NOC*NSF bestaat uit drie delen of eigenlijk uit drie verschillende archieven, omdat het formeel om drie organisaties gaat. Uiteraard de twee afzonderlijke archieven van NOC en NSF en na de fusie in 1993 dat van NOC*NSF. Het oudste en langstlopende is het archief van het Nederlands Olympisch Comité dat loopt van 1912 tot 1993 en wordt bewaard in het Nationaal Archief in Den Haag. Dit deel is compleet bewerkt en omvat zo'n 36 strekkende meter. Het is volledig openbaar, dat wil zeggen dat iedereen alle stukken in Den Haag in kan zien.' Naast jaarstukken en verslagen van bestuurs- en ledenvergaderingen bevat het vooral stukken van de diverse Olympische Spelen uit die periode. 'Het is opvallend dat van de Spelen van 1928 in Amsterdam slechts één map documentatie aanwezig is. Daartegenover staat dat er bijvoorbeeld van de Spelen van 1956 relatief veel materiaal beschikbaar is. Tegenwoordig wordt de Nederlandse boycot van die Spelen maar belachelijk gevonden. Interessant is dat als je in het archief kijkt, dan blijkt dat er toen heel anders over werd gedacht. In het archief zitten talloze steunbetuigingen aan het adres van het NOC aangaande de boycot van de spelen van Melbourne', aldus Wilfred. Het inventaris van het

NOC archief is te raadplegen via de website van het Nationaal Archief (www.nationaalarchief.nl).

Eveneens in het Nationaal Archief liggen de stukken van de Nederlandse Sport Federatie. Dit historisch archief loopt van 1957 tot 1993 en zal in begin 2007 toegankelijk zijn. Gekozen is voor 1957 als beginjaar, omdat het archief ook interessant materiaal uit de twee jaren voorafgaand aan de oprichting in 1959 bevat. Wilfred: 'Het archief is met 10 strekkende meters relatief klein, maar bevat veel interessante informatie over sportbeleid.' Naast de gebruikelijke verslagen en begrotingen en stukken over Nationaal Sport Centrum Papendal, zitten er in het archief stukken die betrekking hebben op de verschillende werkvelden van de NSF, zoals: sportontwikkeling, topsport, sport en politiek en dergelijke. 'Vooral het onderwerp kadervorming kwam sterk op in die jaren en maakt daarom een essentieel deel van het archief uit. Ik verwacht overigens dat het archief van de NSF minder zal worden geraadpleegd dan het archief van het NOC. Olympische Spelen, dat spreekt nu eenmaal een grote groep mensen aan. Toch is het archief van de NSF zeker van belang, want hierin wordt interessante documentatie over de maatschappelijke positie van sport en de institutionalisering daarvan bewaard.'

Van Buuren zal ook fungeren als vraagbaak voor sporthistorische informatie. Wekelijks komen er bij NOC*NSF wel enkele verzoeken om informatie met een historisch tintje binnen. Zoals laatst nog een mevrouw die een NOC-diploma van haar opa op zolder aantroef. Ze vroeg zich af of haar opa misschien ooit aan de Olympische Spelen had deelgenomen. Een duik in het archief leverde als resultaat op dat haar opa als adelborst in 1920 deel mocht nemen aan de zogeheten vaardigheidsproeven. Die proeven werden door het NOC georganiseerd en waren mede bedoeld om sport te propageren. Je kunt ze zien als een voorloper van de Moderne Vijfkamp. Ze waren vooral populair bij militairen. Begrijpelijk, want soldaten die slaagden voor de proeven konden rekenen op een gratificatie van hun baas en die kon oplopen tot honderd gulden. Doordat de organisatie, deels door de fusie, de afgelopen jaren is gegroeid omvat het historisch archief van NOC*NSF (1993-2000) maar liefst 150 meter. Volgens Wilfred komt dit behalve door de groei van de organisatie ook door de toename van het papiergebruik en door een explosieve toename in het aantal projecten, campagnes en beleidsvelden waarmee de organisatie te maken kreeg.

Werkzaamheden

'Ik ben nu bezig met de periode 1993-2000. Het ordenen en beschrijven van archiefstukken, wat moet resulteren

in een inventarislijst. En selectie en vernietiging van archiefstukken, dat betekent in de praktijk heel veel weggooien, maar wel met beleid.' De inhoud van de archiefdozen wordt door Wilfred in de werkkamer getoetst op historische waarde, waarvoor hijzelf ooit criteria in de *Handleiding voor het beheer van historische sportarchieven* heeft opgesteld. 'De oprichtingsdocumenten en officiële jaarstukken bijvoorbeeld worden bewaard, terwijl alle dubbel en stukken van andere organisaties weggaan. Ook concepten verdwijnen, mits het definitieve document of eindrapport aanwezig is', aldus Wilfred. Bij zijn werkzaamheden voor NOC*NSF loopt hij regelmatig tegen de "archiefwet van Murphy" aan: 'Als je wat wilt weten kun je het nooit vinden, maar als je gaat neuzen kom je vaak toevallig iets interessants tegen.'

NOC*NSF bewaart ook nog een collectie van enkele duizenden historische foto's. Een groot deel betreft foto's van Nederlandse olympische deelnemers en bestaat derhalve voornamelijk uit portretten. Alle afbeeldingen zijn digitaal opgeslagen op CD. Een aanzienlijk deel van de olympische afbeeldingen is verzameld door Ton Bijkerk. Op de website van NOC*NSF – www.sport.nl – zijn de portretten te vinden in de deelnemersfinder. Met regelmaat komt de vraag binnen waarom 'grootvader' in het overzicht ontbreekt. Wilfred: 'In de praktijk blijkt vaak dat deelname aan een EK of WK wordt verward met de Spelen. Ook wordt bijvoorbeeld een reserve van het hockeyteam die niet in actie is gekomen, niet opgenomen in het overzicht van olympische sporters.'

Bijna wekelijks bieden mensen spullen bij NOC*NSF aan. Dit varieert van dure olympische boeken tot oude afleveringen van de *Revue der sporten*. Voor de aangeboden voorwerpen wordt doorverwezen naar de Stichting Sporterfgoed. Deze stichting heeft als missie ervoor te zorgen dat het waardevolle sporterfgoed in Nederland zorgvuldig bewaard, beheerd en ontsloten wordt. De huidige opslagruimte, eveneens op Sportcentrum Papendal, is echter beperkt. Wilfred: 'Misschien is het leuk om de collectie van de Stichting Sporterfgoed in één van de volgende afleveringen van deze rubriek aan bod te laten komen.'

Voor informatie: info@noc-nsf.nl

Het boek *Handleiding voor het beheer van historische sportarchieven* (Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2003) van Wilfred van Buuren is nog steeds te koop. Het is voor tien euro te bestellen bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever via www.verloren.nl. Het boek is onderdeel van het Project Sportarchieven van Stichting de Sportwereld.

Linksom of rechtsom?

Nico van Horn

Nee, geen verhaal over de verkiezingscampagne, de politieke koers van een partij of de vorming van een nieuw kabinet, dit gaat over schaatsen. De vraag waarom schaatsers bij wedstrijden altijd linksom gaan, en nooit eens rechts hield de gemoederen danig bezig op vrijdag 17 november 2006. Stichting de Sportwereld had een avond belegd in de kantine van IJclub Haarlem, die op alle mogelijke manieren deze avond had gefaciliteerd. Zelfs vrij uitzicht over de semi-overdekte ijsbaan Kennemerland was daarbij inbegrepen.

Onder de titel *Flitsen uit het schaatsverleden* belichtten drie sprekers afwisselende onderwerpen uit de Nederlandse en internationale schaatsgeschiedenis. Als eerste trad Hedman Bijlsma aan, verantwoordelijk voor de serie *Schaatsseizoen* en een fiks aantal werken over de schaatsport. De ruim dertig aanwezigen zagen aan de hand van een fraaie powerpoint-presentatie de ontwikkeling, verleden, heden en toekomst van het kortebaanschaatsen. Bijlsma betoogde dat rond 1880 de schaatsport door de hogere klassen werd ingepalmd, door langebaanwedstrijden (dit wil zeggen vanaf 500 meter) uit te schrijven met een sterke reglementering, en nauw voorgeschreven omstandigheden. Zeg maar de strijd tussen KNSB en de Bond van IJclubs. Het pure rijden uit plezier, over 160 meter, de courante afstand in Friesland, dreigde daarmee snel ten onder te gaan. De hoge heren (nee, we hebben het nog steeds niet over de verkiezingen) meenden dat het geven van geldprijzen en andere trofeeën niet de ware sporter-amateur mocht verblinden. Opvallend is wel dat de vrouwen bij het kortebaanschaatsen een veel grotere rol spelden, dan bij het 'rondjesrijden'. De ontwikkeling van de vrouwensport bij schaatsen is, in Nederland, pas goed op gang gekomen door Atje Keulen-Deelstra, overigens van huis uit kortebaanrijdster. Bijlsma heeft een flink aantal historische afbeeldingen weten te verzamelen en lardeerde daarmee zijn fraaie betoog.

Max Dohle, tekstschijver en baas van de website www.zwartijs.nl en www.werkijs.nl liet, in het kader van de geschiedenis en geschiedschrijving van het schaatsen, ons meedelen in zijn nieuw-ontworpen "canon" van het schaatsen. Grote teleurstelling voor mij persoonlijk was wel dat de heilige Liduina, een van de iconen uit mijn kindsheid, niet eens de patrones van het schaatsen is. Daar moet een onderzoekscommissie maar eens het licht over laten schijnen. Dohle ging in

op de veronderstelde romantiek bij het schaatsen ('iedereen van hoog tot laag op hetzelfde ijs'). Baanvegers die vanaf 1860 in dienst kwamen bij de ijsclubs waren niet slechts werknemers. Het betekende ook dat de ijsclubs controle kregen op deze groep mensen die vaak willekeurig en ongereguleerd stukken ijs afbakenden en passagegeld vroegen. Dohle is geen fan van 'binnenschaatsen': schaatsen is een buitensport. Al in 1812 publiceerde Jan Geus een geschrift over schaatsen, in 1881 kwam Van Buttingha Wichers met een standaardwerk voor de dag.

Op het ogenblik, met het gebruik van kunstijs, lijkt het materiaal belangrijker te zijn dan het schaatsen zelf. De vlam sloeg bij de discussie in de pan toen het linksom of rechtsom schaatsen ter sprake kwam. Allerlei theorieën buitelden over elkaar heen (Engels verkeer, linksbenen en rechtspoten, de Olympische Spelen van 1908, invloed van atletiek). Duidelijk is wel dat het Friese kortebaanschaatsen daar geen last van had, dat ging tenminste gewoon rechtuit. Jos de Koning, verbonden aan de VU in Amsterdam, vertelde over de ontwikkeling van het 1500 meter record vanaf 1956. Hij sloot de avond af met de resultaten van een razend interessant en origineel onderzoek: *What if...* Aan de hand van grafieken en ingenieus gecomponeerde tabellen rekende hij ons voor wat de werkelijke tijden (cyberspace?) geweest zouden zijn van de kampioenen vanaf 1956 als je klapschaatsen, flitsende kleding, training, spierkracht, luchtdichtheid, ijscondities etc. verdisconteerde. Dan blijkt dat sommige records helemaal niet zo bijzonder zijn als ze lijken. Alleen het record van Ard Schenk staat recht overeind. Efficiency neemt in de loop van de afgelopen vijftig jaren wel toe. Zelf zat ik te wachten op een omgekeerde redenering: zet Parra eens in wollen pak op hobbelig buitenijs op een laaglandbaan, kijk dan eens wat de tijd zou zijn. Maar dat kan altijd nog. Feit is wel dat hoewel de recordtijden absoluut zijn, ze dat slechts zijn in tijd, niet in prestatie. Daarvoor moet je de condities voor alle records naar het zelfde niveau toeschrijven, en dat heeft De Koning overtuigend gedaan.

Dan is het tijd voor koek en zopie. Het is weer onwinters warm buiten, daar in Haarlem. Er wordt geschaatst, dat wel, maar ja, het is kunstijs. Wanneer is er weer echt buitenijs? Een paar sprekers en toehoorders waren daar erg pessimistisch over.

Nieuwsberichten en publicaties

Gerard van den Houten

Het kapitaal van de sport

Op woensdag 18 oktober 2006 heeft Maarten van Bottenburg officieel het ambt van bijzonder hoogleraar sportontwikkeling formeel aanvaard, een functie die hij sinds 1 november 2004 al bekleedt. Hij hield zijn oratie, getiteld *Het kapitaal van de sport* voor een volle Aula in het Academiegebouw in Utrecht. Als bijzonder hoogleraar gaat Van Bottenburg zich bezighouden met onderzoek naar de condities, mogelijkheden, gevolgen en grenzen van commercialisering, professionalisering en globalisering van de sport. Het complete rapport is in .pdf formaat te downloaden via www.mulierinstituut.nl

Magazine! Een tentoonstelling over tijdschriften

De Koninklijke Bibliotheek (KB), de nationale bibliotheek van Nederland, presenteert van 10 november 2006 tot 4 maart 2007 een spectaculaire tentoonstelling over tijdschriften. *Magazine!* gaat over publiekstijdschriften van de negentiende eeuw tot heden en hun invloed op de samenleving. De tentoonstelling is opgezet als een driedimensionaal tijdschrift waar de bezoeker letterlijk in rondloopt. De KB verwacht circa 60.000 bezoekers in vier maanden tijd.

Meer info via www.kb.nl/magazine.

Bundeling leerstoelen in aparte stichting

Op 5 oktober 2006 is voorafgaande aan de Nationale Sport Ontmoeting (NSO) op Papendal de Stichting Bevordering Sociaal-wetenschappelijk Sportonderzoek opgericht. Deze stichting zal verantwoordelijk worden voor een aantal bijzondere leerstoelen op het gebied van sport en lichamelijke opvoeding. Het gaat om de leerstoelen Pedagogiek en didactiek van de sport en de lichamelijke opvoeding (Utrecht, SWLOS), Sport en Recht (Amsterdam, Stichting wetenschappelijk onderzoek Sport en Recht), Sport en lichamelijke opvoeding (Tilburg, SWLOS), Sportontwikkeling (Utrecht, MI), Sporteconomie (Groningen, MI) en Sportgeschiedenis (Amsterdam, NOC*NSF). Namens het Mulier Instituut is Paul Verweel voorzitter van de stichting.

Helden van het veld

De Belgische wereldkampioenen cyclocross zijn van 24 oktober 2006 tot eind februari 2007 te bewonderen tij-

dens de tentoonstelling *Helden van het veld* in het wielermuseum te Roeselare. Een grote en nooit eerder gerealiseerde retrospectieve over de Belgische wereldkampioenen cyclocross van 1966 tot 2006 en een expositie over 25 jaar Superprestige. U kunt van dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 12.00 uur en van 13.30 tot 17.00 uur voor € 6,- het museum in. Een combinatiekaartje met het Centrum Ronde van Vlaanderen kost € 8,-.

110 jaar Tricolores

Ter gelegenheid van het 110-jarig bestaan van Willem II geeft de club een boek uit waarin uitgebreid wordt teruggeblikt op de hoogtepunten van het afgelopen decennium. Nog éénmaal genieten van de succesjaren onder Co Adriaanse, de wedstrijden in de UEFA cup en natuurlijk het absolute hoogtepunt, de deelname aan de Champions League. Maar ook de bekerfinale in 2005 en de opkomst van de KingSide komen aan bod. Sami Hyypiä, Co Adriaanse, Mariano Bombarda, Joris Mathijsen en vele anderen blikken terug op de gebeurtenissen die met gouden letters zijn toegevoegd aan de geschiedenis van de Tricolores.

Het 64 pagina's tellende boek is voor 34,95 euro te bestellen via de site www.willem-ii.nl

Restauratie Huis ter Kleef in Haarlem?

De voormalige kaatsbaan van Huis ter Kleef in Haarlem dingt mee naar een hoofdprijs van 1 miljoen euro die ter beschikking wordt gesteld door de BankGiro Loterij. Het gebouw is met 14 andere Nederlandse monumenten genomineerd voor het AVRO-programma De BankGiroLoterij Restauratie. Het programma wordt vanaf zaterdag 18 november in 6 afleveringen uitgezonden op Nederland 2, van 20.20-21.10 uur. Huis ter Kleef is te zien op 16 december, in de laatste aflevering voor de live finale op 23 december. De kaatsbaan van Huis ter Kleef is één van de drie nog bestaande banen in Nederland waar in vroeger tijden het overdekte kaatsen, de voorloper van het huidige tennis, werd gespeeld. De andere twee voormalige kaatsbaangebouwen staan bij Huis Bergh (sinds 1943 ingericht als woningen, zie foto) in 's Heerenberg en er is een baan (nu koetshuis, foto) uit ongeveer 1700 bij Kasteel Amerongen. Nederland kende in de 17e eeuw minstens 150 kaatsbanen.

Bron: www.realtennis.nl

Publicaties

Schaatsen

Anon., **SSVB, een schaatsclub in Breda. Schaats- en Skeelervereniging Breda 2001-2006** (SSVB, Breda, 2006). [ongepag.], ill.

Bijlsma, Hedman (eindredacteur), **Schaatsseizoen 2005-2006. statistische terugblik - 34e jaargang** (Stichting Schaatsseizoen, Drachten, november 2006). 448 p., tab., ill.

Kley, Carry van der, **50 jaar IJscub Voorschoten 1956-2006. 20 jaar STGV 1986-2006** (IJscub Voorschoten, Voorschoten, 2006). 54 p., tab., ill.

Schinkel, Gerrit, **Schaatsplezier in Grafthorst. 100 jaar IJscub De Hoop** (IJscub De Hoop, Grafthorst, 2006). 128 p., tab., ill.

Tennis

Bondt, Cees de, **Tennis in Renaissance Italy** (Brepols, Turnhout, 2006), 280 p. ill., lit.opg. Het boek beschrijft de oorsprong van het tennisspel zoals dat werd gespeeld aan de Italiaanse hoven in de Renaissance. *Meer info bij Cees de Bondt, e-mail: c.bondt@tip.nl*

Clever, Tomas, **De beste verliezer** (Thomas Clever, Utrecht, 2006) 72 p., ill. Overzicht van sporters die vierde plaats behaalden, met percentuele achterstand tot de winnaar. Wie is de beste verliezer...?

Voetbal

Foer, Franklin, **De wereld draait om de bal – over globalisering en voetbal**, (Arbeiderspers, Amsterdam, 2006), ISBN 9029563605

Derksen, Johan, (hoofdredacteur) e.a., **Brinvest Voetbaljaarboek 2007** (WP Sports Media, Amsterdam, 2006) 643 p. tab. prijs: 9,95 euro

Hulsen, Tom van, (tekst) e.a., **Anno de jaren zeventig. deel 3** (WP Sports Media, Amsterdam, 2006). 145 p., ill.

Walstra, Harry, **Nederlandse voetbalhistorie. De jaren '70** (Walstra, Sneek, 2006). 98 p., ill. Interviews met o.a. Rob Rensenbrink en de gebroeders Van de Kerkhof.

Anon, **Trots van het voetballand, Willem II 1996-2006** (Willem II, Tilburg, 2006) 64 p.

Voetbal, biografie

Hiddema, Bert, **Crujff! Van Jopie tot Johan** (L.J. Veen, Amsterdam/ Antwerpen, 2006) 359 p. ill., lit.opg. 17,50 euro. Herziene en uitgebreide druk. Oorspronkelijke uitgave: 1996.

Berk, Jeroen van den, **Het kanon Coen Dillen. Topscorer aller tijden** (De Boekenmakers, Eindhoven, 2006). 192 p.

Wielrennen, biografie

Hulsing, Gerrie, **Gerard van Beek. Een echte Muskietier** (Op den Vinken, Purmerend, 2006). 159 p., ill., Serie: Zaanse Toppers, deel 2.

Tijdschriften / artikelen

Bottenburg, Maarten van, **'Niederlande-Deutschland. Über das Calimero-Syndrom und den Goliath-Komplex. Warum Deutschland und die Niederlande sich gegenseitig das Fußball-Leben unmöglich machen'**, in: Markus Hesselmann & Christopher Young (red.), **Der Lieblingsfeind. Deutschland aus der Sicht seiner Fußballrivalen** (Verlag Die Werkstatt, Göttingen, 2006).

De Muur. Wielertijdschrift voor Nederland en Vlaanderen (L.J. Veen, Amsterdam/ Antwerpen) afl. 14 (oktober 2006). Themanummer met verhalen van de baan, o.a. artikelen over Theo Bos, Piet van Kempen, Roy Schuiten en 'Major' Taylor.

Spiegel, Ronald van der, **'69 jaar toonaangevend – De geschiedenis van het Nederlands Korfbalblad'** in **Korfbal!** (KNKV, Zeist, 2006) vol. 71, nr. 1 (22 september 2006), p. 4-7.

Helden. Wielersport in Brabant (Brabants Wielercafé, Nuland, 2006). Nummer 1, winter 2007. 92 p. ill. Periodiek gewijd aan de wielersport in Noord-Brabant.

Brink, van der Cors en Barbara Kerkhof, **25 jaar Bouwen aan sport. Sportaccommodaties in Nederland en het werk van de Stichting Waarborgfonds Sport** (Arko Sports Media, Nieuwegein, 2006). 52 p., ill.

Helsma, G., **Marathon historie in Groningen, 1915-1916. Wereldrecord Louwe Huizinga** (Helsma, Groningen, 2006) 22 p., ill. Biografisch artikel over Louwe Huizinga.

De Tour de France als brede maatschappelijke discussie

Daniël Rewijk

Christopher S. Thompson, *The Tour de France, a cultural history* (Berkeley 2006)

Er zijn vele manieren denkbaar om een zinvolle geschiedenis van de Tour de France te schrijven. Een economisch historicus zou de nadruk leggen op de verschuiving in commerciële belangen en globalisering van de economie; van de fietsenfabrikant als adverteerder naar de multinational als “partner”. Een sociaal historicus zou oog hebben voor de mogelijkheid voor wielrenners om door de Tour de France aanzien te verwerven en te stijgen in de sociale rangorde, hij zou onderzoeken welke reacties dat oproep. Voor iemand die de politieke geschiedenis via de Tour de France wil belichten, zou de uitwerking van het evenement op de Franse natievorming een interessante invalshoek zijn. De sport historicus ten slotte zou zijn aandacht richten op de verandering van het karakter van de wedstrijd: van een uitputtingsslag naar een strak geënceneerde reeks races.

Al deze gezichtspunten komen bij cultuur historicus Christopher S. Thompson aan de orde in *The Tour de France, a cultural history*. Thompson geeft aan Ball State University (Muncie, Indiana) college over de geschiedenis van het moderne Europa, met name Frankrijk. Hij bracht een deel van zijn jeugd door in Brussel, waar hij in de ban raakte van het wielrennen en de verhalen die daarbij horen. Om die verhalen is het Thompson te doen in dit boek, een bewerking van zijn dissertatie. Aan de hand van verslaggeving en commentaren laat Thompson zien hoe rond de Tour de France discussies werden gevoerd over sociale verhoudingen, de seksen en arbeidsomstandigheden. ‘Door te begrijpen op welke complexe, vaak tegenstrijdige wijze de Fransen hun Tour hebben ervaren, begrijp je de verhalen die de Fransen zichzelf en elkaar hebben verteld over wie ze zijn, waar ze vandaan komen en waar ze heen gaan. Het werpt licht op hun pogingen om de ingrijpende veranderingen van de afgelopen eeuw te omarmen, controleren of afwijzen en het bevestigt het

Jacques Anquetil

belang van sport in die ontwikkeling.’ (p. 4, vertaling D.R.)

De meest interessante en opmerkelijke inzichten levert deze aanpak op in Hoofdstuk 3 van het boek: ‘The Géants de la Route, gender and heroism.’ Kort gezegd loopt Thompsons argumentatie als volgt: *L’Auto* (de krant die de Tour organiseerde) verkocht de Tour aan het publiek als heldenepos. De renners moesten de Fransen ervan overtuigen dat er nog helden in hun midden waren en dat klassieke mannelijke waarden als lijden, doorzettingsvermogen en overleven nog betekenis hadden. Om deze voorstel-

ling overeind te kunnen houden, moest het wielrennen door vrouwen bestreden worden, want als bleek dat zij net zo goed begiftigd waren met voornoemde mannelijke deugden, kon *L’Auto*-hoofdredacteur Henri Desgrange inpakken met zijn heldenepos. Het vrouwenwielrennen werd vanaf 1912 dan ook geweerd uit de georganiseerde wielwereld. In de wereld van de Tour de France was de man een aantrekkelijke, gezonde, enigszins ruwe maar goedmoedige wielrenner die geen opgave teveel was en de vrouw een jong, onwetend en eveneens gezond meisje, dat langs de kant van de weg renners steunde en bewonderde in hun ontzettende arbeid.

Behalve het “dwepende wichtje”, toont Thompson aan dat er nog twee vrouwelijke stereotypen te onderscheiden zijn in de Tourverhalen: de rennersvrouw en de *femme fatale*. De eerste werd steeds in beeld getrokken in de Tourverslaggeving; eerst in de geschreven pers, maar later ook op radio en televisie. Het publiek moest weten hoe de vrouw van Jean Robic of Louison Bobet de verrichtingen van hun man volgden en hoe ze hem trachtten te steunen. De rennersvrouw is altijd separaat van haar man. De *femme fatale* kwam niet zozeer voor in de krantenverslagen, als wel in de wielerromans die tot in de jaren dertig populair waren. In *Microbe* (1929) van Jacques Chabannes is de

zeventienjarige Tourrenner Gaston Dubois een verhouding aangegaan met de oudere Germaine. 'Door het contact met deze labiele en lege vrouw, voelt Microbe de kwaliteiten verschrompelen die hem zo typeerden: zijn optimisme, zijn energie en de zucht naar idealen die zijn hart soms vervulde.' (p. 108) Uiteindelijk breekt Microbe met Germaine, nadat hij bij een val zijn wielercarrière heeft moeten opgeven en trouwt hij zijn jeugdliefde Madeleine. Deze romans waarschuwen volgens Thompson voor het doorbreken van klasselijnen, door 'promiscue "upper-class" vrouwen te associëren met chaos en mislukking en trouwe "lower class" vrouwen met sociale stabiliteit en persoonlijk geluk.' (p. 109) De lezers van deze romans werden ook gekieteld door het onderliggende sentiment dat de lagere sociale klasse, in geestelijk, intellectueel en materieel opzicht inferieur, in fysiek en sexueel opzicht wel superieur moest zijn aan de maatschappelijke bovenlaag.

Thompson heeft met zijn analyse van de populaire voorstellingen van de Tour de France, een zeer geschikte methode toegepast om de Franse maatschappelijke verhoudingen beter te begrijpen. Hij is ook zeer consequent in het hanteren van deze methode. De thema's (o.a. modernisering, technologie, sociale verhoudingen, gender, oorlog en vrede, natie en nationalisme, verzet en collaboratie, arbeidsverhoudingen, doping) die hij aan de hand van Tourverhalen behandelt, plaatst hij in de context van algemene maatschappelijke ontwikkelingen in Frankrijk. Hij dateert (en verklaart) ook de opkomst en het verdwijnen van een thema van debat. Zo laat hij zien dat de bestrijding van vrouwenwielrennen samen ging met een demografische crisis in Frankrijk, waardoor traditionele verhoudingen tussen man en vrouw als essentieel werden ervaren. Na de Tweede Wereldoorlog hanteren tegenstanders van vrouwenwielrennen niet langer een demografisch/reproductief argument, maar wordt het op esthetische gronden bestreden. Tenslotte beschrijft Thompson de gang van zaken rond de opkomst van de Tour Féminin en de huidige betekenis van het wielrennen voor vrouwen. Steeds gaat hij consistent te werk.

Deze uniforme aanpak verradt ook een positivistische grondhouding. Bij Thompson weet Henri Desgrange exact wat hij beoogt met zijn Tour de France en weet hij die idealen ook nog onverdund in de realiteit te verwezenlijken. Ook de maatschappelijke verhoudingen worden eenduidig, schematisch en dus wat simplistisch ingevuld. Het succes van Desgrange met de Tour de France en L'Auto is voor Thompson aanleiding te concluderen dat hij daarmee ook werd opgenomen in de hoogste maatschappelijke kringen: 'De sociale, financiële en professionele opkomst van Desgrange

toont aan dat in de nieuwe en opwindende wereld van de Franse sport, energieke, initiatiefrijke en vastberaden mannen hun bescheiden afkomst en gebrek aan middelen binnen korte tijd konden ontstijgen, om een indrukwekkende loopbaan te ontplooien.' (p. 20) Deze blijde boodschap is vervuld van Amerikaans optimisme, waar je als Europeaan direct aan gaat twijfelen. Enige kanttekeningen derhalve. Desgrange behoorde weliswaar niet tot de maatschappelijke elite, maar rondde in 1889 wel een rechtenstudie af. Zo heel bescheiden was zijn familie dus niet. Waar Thompson de nadruk legt op onmisbare waarden als doortastendheid, ondernemingszin en doorzettingsvermogen, kun je stellen dat in het ontstaan van de Tour de France ook creativiteit, mazzel en wanhoop een rol hebben gespeeld. Wat achteraf één van de grootste sportevenementen ter wereld is geworden, was bij de conceptie een noodgreep, een waagstuk met grote opstartproblemen en een onbepaalde levensduur. Tenslotte voert Thompsons aanname dat Desgrange met zijn geslaagde onderneming werd opgenomen in de maatschappelijke elite te ver. Hij zal zeker interesse hebben gewekt bij de industriëlen die de Tour de France financieel ondersteunden, maar interesse is nog iets anders dan volledige acceptatie op basis van gelijkheid.

Het positivisme van Thompsons geschiedopvatting werkt niet alleen door in zijn rederatie op detailniveau, maar ook in de structuur van zijn studie. De analyse van het publieke debat die Thompson toepast, is grotendeels gebaseerd op verslaggeving in kranten, radio en televisie. Hierdoor komt uitsluitend de actieve kant van het debat, de vormgeving en presentatie van voorstellingen, opvattingen en argumenten, tot uiting. De passieve kant, de perceptie van de lezer, luisteraar en kijker, blijft buiten beschouwing. Thompson lijkt er vanuit te gaan dat de opiniemakers (communistisch, conservatief of nationalistisch) erin slaagden hun denkbeelden zonder vertekening op het publiek over te brengen. Zelf laat hij het ook achterwege om nuance aan te brengen in de door hem beschreven *communis opinio*. Zo laat hij in zijn beschrijving van de status en positie van rennersvrouwen, Coppi's "Witte Dame" onvermeld evenals de amoureuze escapades van Jacques Anquetil. Thompson zegt in zijn inleiding dat hij de Franse beleving van de Tour in zijn complexiteit en tegenstrijdigheid wil begrijpen. Door zijn positivistische geschiedbenadering blijft een deel van die complexiteit en tegenstrijdigheid onaangevoerd.

Sportgeschiedenis over de grens

Daniël Rewijk

In deze rubriek wordt aandacht besteed aan het sport-historisch onderzoek dat buiten Nederland gedaan wordt. Door te bekijken welke thema's in de recente internationale vaktijdschriften worden behandeld en van welke theorieën en methoden bij het onderzoek gebruik wordt gemaakt, houden we in de Nederlandse sportgeschiedenis een open venster.

Vrouwensport en het IOC in het interbellum

In het vorige nummer van *De Sportwereld*, stond een bijdrage van Koos Steendijk-Kuypers over het al of niet toestaan van de 800 meter hardlopen als wedstrijdnummer voor vrouwen. In het meest recente nummer van *The international journal of the history of sport* (november 2006) schrijven de Franse historici Florence Carpentier en Jean Pierre Lefèvre over de opname van vrouwen in de Olympische beweging. Onder de titel 'The modern Olympic movement, women's sport and the social order during the inter-war period' onderzoeken zij de reactie van het Internationaal Olympisch Comité op de eerste pleidooien voor geregelde vrouwelijke deelname aan de Olympische Spelen. De auteurs bestempelen het IOC als 'een werktuig tot propaganda en verspreiding van Europese, aristocratische en mannelijke waarden.' (p.1112, vertaling D.R.)

Pierre de Coubertin, de *rénovateur* van de Olympische Spelen had twee zwaarwegende bezwaren tegen vrouwensport: 1. Vrouwen waren biologisch ongeschikt voor sport. 2. Het optreden van sportief, dus licht geklede vrouwen zou de mannelijke zinnen prikkelen en afleiden van de hoofdzaak: sport. Toch waren er vanaf 1900 vrouwen die aan de Spelen deelnamen. Dat kwam omdat niet het IOC, maar de organiserende comités het programma bepaalden. Het aantal Olympische vrouwen bleef evenwel miniem. Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog waren in Frankrijk de eerste atletiekkampioenschappen voor vrouwen gehouden. De aanvoerster van de Franse atletes, Alice Milliat, voorzitter van de *Fédération des Sociétés Féminines Sportives de France* (FSFSF), vroeg Pierre de Coubertin op de Spelen van 1920 in Antwerpen plaats te bieden aan vrouwenatletiek. Dit verzoek werd afgewezen en Milliat was gedwongen uit te wijken naar een eigen toernooi. In 1921 vonden in Monte Carlo internationale atletiekwedstrijden voor vrouwen plaats, met deelname uit Frankrijk, Engeland, Italië, Noorwegen en

Zweden. Het toernooi was een succes, met goede publieke belangstelling en aandacht in de pers. Kort na het toernooi werd een internationale vrouwensportfederatie opgericht, de FSFI.

De autonome positie van de vrouwensport en het succes van de "wereldvrouwenspelen", maakte vooral Sigfried Edström, IOC-lid en voorzitter van de internationale Atletiekfederatie (IAAF) nerveus. Hij zag de onaantastbare mannelijke machtspositie in gevaar komen en daarmee de "Europese, aristocratische en mannelijke waarden." Er dreigde een ernstige verstoring van de heersende sociale verhoudingen. Om de FSFI wind uit de zeilen te nemen, begon hij een lobby bij zijn collega-IOC leden, voor een beperkt atletiekprogramma voor vrouwen op de Olympische Spelen van 1928. Alice Milliat protesteerde fel tegen deze lobby, want zij wilde een volledige opname in het Olympisch programma of helemaal niets. Ze had echter geen middelen om een alternatief te bieden voor het akkoord tussen IAAF en IOC en kwam met haar Vrouwenspelen buitenspel te staan. De FSFI werd tijdens de Spelen van 1936 in Berlijn ontbonden. De vrouwensport was onder controle gebracht bij organisaties waarin mannen de dienst uitmaakten. Edström schreef in 1935 aan zijn vriend Avery Brundage: 'Ik veronderstel dat je de problemen kent die Mme Milliat's Federatie ons heeft bezorgd, we hebben er geen enkel belang bij haar te steunen. We zien haar [d.w.z. de federatie, D.R.] het liefst van de aardbodem verdwijnen.' (p. 1122)

Canada's National Passtime

Het meinummer van *Sport history review* was een themanummer over ijshockey, de Canadese nationale sport. Een sport die normaal in de periferie van m'n interessegebied ligt, maar het bevatte een prachtig en origineel artikel. In 'Timelessness and Historicity of *The Game* in Ken Dryden's book *The Game*' neemt Don Morrow (verbonden aan de University of Western Ontario) *The Game* (1983) van de Canadese ijshockeylende en liberale politicus Ken Dryden onder de loep. Dryden beschrijft in het boek niet het verloop van zijn carrière, maar gaat op zoek naar de kern van het spel. *The Game* gaat volgens Morrow over het spel als primaire menselijke impuls, zoals ook Huizinga het beschreef in *Homo Ludens* (1938). Dryden beschrijft de

universele spelbehoefte, door naar de aard en betekenis van zijn individuele beleving van het ijshockey te zoeken. Morrow noemt het in zijn associatief gevormde betoog, de opvolger van Jack London's roman *The Game*. 'Net als Dryden zocht London naar de betekenis van de sport waar hij van hield, *the game*, zoals hij het waarnam.' (p. 56) Morrow associeert *The Game* ook met het spel-element dat Herman Hesse in zijn roman *Het kralenspel* (of *Magister Ludi*) oproept. De relevantie van die verwijzing werd me niet zonder meer helder.

Dryden is zich in zijn boek steeds bewust van de vervoering en begeestering die het spel-idee bij hem teweeg brengt. Het spel strekt zich uit van de aanloop naar een wedstrijd, tot de ontspanning en voldoening in de uren (of dagen) erna. Het spel wordt ook welhaast gepersonifieerd: 'voor hem leeft en ademt het.' (p. 60) Het spel is weliswaar verheven boven ogenschijnlijke aantasting door commercialisering en glamourisering, maar onttrekt zich niet geheel aan invloeden van buitenaf. Het ijshockey krijgt een ander karakter door de verhuizing van het spel van rivieren en meren, naar

Ken Dryden

ook door systematische en rigide spelopvattingen van coaches. Gelukkig zijn er *magister ludi*, die het spel kunnen herscheppen; in het voetbal mensen als Maradona en meest recentelijk Ronaldinho. Dryden is in staat heel precies en puur te beschrijven wat zijn lichaam doet in een spelsituatie: 'een hand die een puck of bal kan vinden, zeker en smetteloos, elke keer weer.' (p.61) Ook verwoord hij exact wat het spel met zijn persoon doet. Hoe hij langzaam het gevoel krijgt het spel onder controle te hebben, anticiperend op de spel-situatie die zich voor hem ontvouwt. Morrows artikel is een zeldzaam voorbeeld van sportgeschiedenis waarin sport zelf centraal staat en het niet slechts een middel is om iets te zeggen over heel andere maatschappelijke verschijnselen.

Dat gebeurt wel in een ander artikel in hetzelfde nummer van *Sport history review*. De Fin Markku Jokisipilä (universiteit van Turku) schreef het artikel 'Maple Leaf, hammer and sickle: international ice hockey during the cold war'. Het is een beschrijving zonder betoog, waardoor het nogal stuurloos en willekeurig aandoet. Het stuk wordt verantwoord met een citaat uit de *Wall street journal* van 13 augustus 2003, dat in een geschiedschrijving van de koude oorlog, behalve "stingerraketten" en *star wars*, ijshockey geenszins mag ontbreken. Voor de Tweede Wereldoorlog was in Rusland bandy de nationale winterteamsport, maar dat voldeed niet aan de zucht naar internationaal prestige waardoor de Sovjetsport na de Tweede Wereldoorlog gedreven werd. Ijshockey werd rond 1970 de enige sport waarin de "amateurs" uit de Sovjet Unie zich met de professionals uit het Westen konden meten. In de jaren '70 kwam het tot een serie zware clashes tussen de agressieve, spijkerharde Canadese profs en de snelle technisch begaafde Sovjetijshockeyers. Het gebrek aan analytische benadering van zijn onderwerp uit Jokisipilä het sterkst in de lyrische beschrijving van de Canadese overwinning in de Summit Series van 1972 en de Amerikaanse Olympische titel in 1980 (*the miracle on ice*). Jokisipilä gaat ogenschijnlijk mee in de legendevorming en "overwinnaarsgeschiedenis" en verzuimt in te gaan op de vraag hoe de overwinningen van het Sovjetteam in even prestigieuze toernooien en wedstrijden werden verwerkt in Canada. Het is interessante materie, maar het verdient een meer afstandelijke, doordachte en complete benadering.

Amateurideologie of zwendel?

In Duitsland is grote consternatie ontstaan over het boek *Fußball unterm Hakenkreuz, der DFB zwischen Sport, Politik und Kommerz* (Frankfurt/New York 2005) van de jonge historicus Nils Havemann uit Bonn. In februari

van dit jaar werd Havemann aan de Schwabenakademie in Zuid-Duitsland onderworpen aan een tribunaal. Bij die gelegenheid werd hij door (sport)historici bestempeld als "junger Linkenfresser". In *Sportwissenschaft* (2006 nr. 1), een Duits tijdschrift voor allerlei vormen van wetenschappelijk onderzoek op sportgebied, werkt Havemann onder de titel 'Geld und Ideologie im Fußballsport der Weimarer Republik, nostalgische Erinnerungen' één van zijn centrale thesen uit. De gangbare opvatting over het Duitse voetbal in het interbellum, was dat het geleid werd door ideologisch gedreven burgermannen, wier amateurideaal al dicht tegen het nationaal-socialisme aan lag. Er was dus niet zoveel nodig om hen met de nazi's te laten samenwerken.

Havemann legt in een kraakhelder en overtuigend betoog uit dat de Duitse voetbalbestuurders niet door idealen, maar door een belastingwet werden gedreven. Zij maakten namelijk gebruik van een Pruisische wet die organisaties en instellingen van algemeen nut vrijstelde van vermakelijkheidsbelasting. Dit stelde de voetbalbond en clubs in staat hun steeds toenemende recettes uit kaartverkoop, volledig in eigen zak te houden. Voorwaarde om als instelling van algemeen nut te gelden, was dat geen van de betrokkenen persoonlijk inkomen eruit haalde. Goede spelers waren echter onmisbaar om veel toeschouwers te trekken en kregen onderhands toch goed betaald. Dit schijnamateurisme kon stevige strafrechtelijke consequenties hebben, zoals Schalke merkte in 1930. Het was dus van belang dat de voetbalwereld op goede voet stond met de overheid en zo kwam het dat de DFB met elke politieke wind mee waaide, ook met de nationaal-socialistische.

In een recensie van *Fußball unterm Hakenkreuz*, (*Sportwissenschaft*, 2006 nr. 2) schrijft Michael Kruger dat Havemann de geschiedschrijving van de sport in het Derde Rijk aan schematische en clichématige structuren onttrekt. Hij probeert recht te doen aan concrete, individuele gevallen waarbij hij oog heeft voor al die menselijke neigingen en eigenschappen 'als machtstreven, carrièredrang, zucht naar geldelijk gewin, gedachteloosheid, eigengerechtigheid, angst, afgunst, ideologisch fanatisme, *rücksichtslosigkeit*, brutaliteit, opportunisme, verlies van realiteitszin, egocentrisme, ijdelheid en onwetendheid.' (p. 200) De biografische schetsen van de sleutelpersonen uit deze periode in het Duitse voetbal, nemen een belangrijke plaats in het boek in. Vanuit de voornoemde gezichtspunten, wordt hun opstelling, van verzet, tot accommodatie en collaboratie, inzichtelijk gemaakt.

De Geschiedenis van de Nederlandse Tennisliteratuur - deel I

Theo Bollerman

De tennissport arriveert in Nederland.

De lawn tennissport arriveerde in Nederland omstreeks 1880; nog steeds is het niet mogelijk een preciezer tijdstip aan te duiden. Lawn tennis was in 1873 al gespeeld door de Engelsman Harry Gem, die met een vriend op een grasveld dit soort tennis beoefende. Majoor Wingfield patenteerde echter in 1874 een totaal nieuw spel met het doel er geld mee te verdienen en verwierf dus eeuwige roem als de officiële uitvinder van de lawn tennis sport. Hij liet grote houten kisten fabriceren met als inhoud vier rackets, ballen, een net, lijnen, een meetlint en last but not least een spelregelboekje met regels. Deze werden al snel gewijzigd, toen bleek dat het niet alleen een populaire activiteit tijdens *teaparties* was, maar dat je ook erg leuk echte wedstrijden ermee kon spelen mits enkele onbruikbare regels vervangen werden. In 1887 werd het eerste grote toernooi gehouden; heden ten dage wordt dat toernooi nog steeds beschouwd als het hoogtepunt van het internationale lawn tennis: Wimbledon.

Waar en wanneer exact de eerste kist met tennispullen in Nederland arriveerde blijft onduidelijk. Twee plaatsen liggen het meest voor de hand. In Rotterdam kwamen veel Engelsen op bezoek vanwege het havenbedrijf en de daaruit voortvloeiende handelscontacten. In Den Haag was de ambassade van Engeland gevestigd wat tot de nodige diplomatieke bezoeken leidde. Zeker is, dat in het begin van de jaren tachtig een redelijk aantal tennisclubjes is opgericht, waarvan het overgrote merendeel na een bepaalde periode ophield te bestaan, en waarvan dus geen gegevens bewaard zijn gebleven.

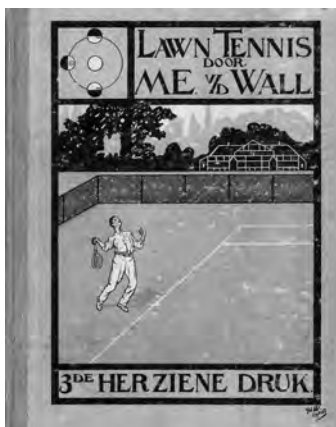
Een enkel berichtje in een krant, of een verwijzing naar zo'n clubje is hiervoor het bewijsmateriaal.

Enkele clubjes wisten zich in leven te houden en door te groeien. Voorbeelden hiervan zijn de Haarlemse Lawn Tennis Club (1885), de

Haagse L.T.C. Leimonias (1887) en het Rotterdamse Victoria (een fusieclub, waarin L.T.V. Anglo-Dutch, opgericht in 1886, is opgegaan; het is overigens uit krantenberichten uit 1886 af te leiden, dat deze vereniging het eigen geboortjaar per ongeluk zeker een jaar te laat heeft genoteerd!). De Gorinchemse L.T.C. Ready beschouwt zich als oudste vereniging van Nederland, hoogstwaarschijnlijk ten onrechte. Het is wel aantoonbaar, dat er vanaf 1882 een militair tennisclubje heeft gespeeld, maar L.T.C. Ready werd juist enkele jaren later opgericht als burgerlijke tegenhanger. Enfin, voor dit verhaal is belangrijk te concluderen, dat er aan het einde van de jaren tachtig behoorlijk wat tennissende landgenoten waren, die zich afvroegen hoe je nou eigenlijk precies moest tennissen. Men sloeg naar balletjes, maar het resultaat was vaak niet al te best. Enige tijd is zelfs gedacht, dat de backhandslag verboden was. Het bleek dat buitenlanders, en met name Engelsen, het spel veel beter beheersten. De Nederlandse tenniswereld kreeg behoefte aan relevante informatie. Waar moest die gevonden worden?

Grote behoefte aan lesmateriaal

In 1892 werd in Scheveningen de eerste grote Sporttentoonstelling georganiseerd. Speciaal voor de gelegenheid werden ook twee banen van asfalt neergelegd. Het toen gehouden toernooi, waar enkele Engelsen en een enkele Duitser aan meededen, wordt beschouwd als het begin van het internationale tennis in Nederland. Ter gelegenheid van dit heugelijke evenement werd het eerste Nederlandse schilderij met tennisrelevantie tentoongesteld. De Haagse schilder J. L. Last beeldde een dame met racket af, met op de achtergrond een tennisveld, vermoedelijk op het eerste tennispark in Nederland, van de Bataaf. Tevens werd de allereerste Nederlandstalige publicatie uitgegeven met als onderwerp, hoe je moest tennissen. Bij gebrek aan Nederlandse experts moest een Duits lesboekje (*Lawn Tennis*) vertaald worden. Van het boekje van de hand van Louis Beneke moet nog een enkel exemplaar bestaan. Het is evenwel in geen enkele bibliotheek te vinden. Zelfs de belangrijkste verzamelaars van tennisboeken in Nederland bezitten het niet. In het jubileum-

boek van de Hellevoetsluisse tennisclub United Service (1894) is een bladzijde afgedrukt, maar navraag leerde dat het heden ten dage onmogelijk is te achterhalen waar het boekje zich bevindt. De slotzin van deze bladzijde luidt: 'Het genoeg van het spel ligt in eigen handigheid en vlugheid, die men tracht te verhogen, terwijl het bovendien geen schadelijke opwinding veroorzaakt, of zucht naar gewin opwekt.' Ook de overige beschrijvingen van de tennissport lieten nog vele onduidelijkheden over, zodat de leergierige beoefenaar het maar weer zelf moest gaan uitproberen.

De eerste artikelen over de tennissport verschijnen

Het Sportblad is opgericht op 6 juni 1889. Het is het eerste weekblad, uitsluitend gewijd aan sport, in al haar verschijningsvormen. Al in het tweede nummer wordt een groot artikel over de lawn-tennissport geplaatst, van de hand van "K.", waarin deskundig verslag wordt gedaan van diverse wedstrijden in Engeland. De aandachtige lezer krijgt zelfs technische en tactische tips. Tevens wordt een bezoek gebracht aan de vier recent aangelegde banen van De Bataaf in Den Haag. Enkele voorstellen tot verbetering van de uitloop concluderen het stuk. In het derde nummer de allereerste vergelijkende rackettest, waarbij de Ayres goed scoort. En zo krijgt de tennissport op een uitmuntende wijze structureel aandacht.

In 1898 schrijft Pim Mulier een artikel in het blad *Eigen haard* over de tennissport met enkele niet onverdienstelijke pentekeningetjes van zijn hand. Hij tekende beter dan hij tenniste, want in deze sport behoorde hij bepaald niet tot de uitblinkers, ondanks dat hij betrokken was bij de oprichting van de Haarlemse L.T.C. De diverse kranten verschaften overigens niet veel meer informatie over de techniek van de sport, hooguit werd er bericht over de toernooien: de data daarvan, locatie en daarna weer de uitslagen zijn

vaak terug te vinden. Zo heeft ook de latere voorzitter van de tennisbond, Broese van Groenou, in het begin van de twintigste eeuw enkele jaren het correspondentschap over de tennissport gevoerd in de *Revue der sporten*.

Van de Wall, de eerste Nederlandse tennisauteur

In het begin de van de twintigste eeuw was het

de Delftse student Marinus E. van de Wall een doorn in het oog, dat er over zijn geliefde sport niet meer op Nederland toegespitste informatie beschikbaar was. Hij besloot in eigen beheer een boek uit te geven, waarin hij alles wat hij van de tennissport wist zou vertellen. De fraaie uitgave van *Lawn-Tennis* bekostigde hij door zo

veel mogelijk advertenties te plaatsen. Het zou best kunnen zijn, dat hij zelfs enige winst maakte, want ook de tweede en derde druk gaf hij in eigen beheer uit. In het najaar van 1905 zag zijn boek het licht. Het bevatte beschrijvingen van alle relevante aspecten, van technische tips tot tactische wetenswaardigheden. Het meest bijzondere hoofdstuk behandelde een kritische evaluatie van circa veertig vaderlandse tennisspelers en -speelsters. De sterke en zwakke punten werden opgesomd, en tevens gaf Van de Wall een prognose betreffende hun carrièreontwikkeling. Het is een leerzaam hoofdstuk uit historisch oogpunt, maar blijkbaar werd het hem niet door iedereen in dank afgenomen, want in de volgende drukken zien we dit type informatie niet meer terug komen. Van de Wall wordt in 1907 medewerker voor de lawn tennissport bij de *Revue der sporten* onder redactie van Leo Lauer.

In de luxueuze en uitgebreide derde druk uit 1908 van zijn boek, weer een fraaie uitgave met harde kaft, wijdt hij een extra hoofdstuk inclusief portret met rouwrand aan de op dertigjarige leeftijd overleden Karel Beukema. 'Ongeveer vijf jaar geleden was Beukema op zijn hoogste punt. Hij speelde toen zoo, dat hij eens van Doherty [Wimbledon kampioen, Th.B.] met 6-4, 6-4 verloor en dat is zeer mooi als men in aanmerking neemt dat Doherty wereldkampioen was en zijn geheele leven niets anders deed dan tennissen, terwijl Beukema zijn vrije tijd aan die sport besteedde.' Van de Wall neemt zijn taak als tennisauteur zo ruim op, dat hij zelfs een liefvallige pianocompositie opneemt in zijn boek. *Lawn Tennis* heet het stukje, gecomponeerd door de Zweed Wilhelm Peterson-Berger. Het is een romantisch pareltje en komt nog steeds voor op het repertoire van menig Scandinavische pianist. Nog eenmaal brengt Van de Wall zijn boekje in 1911 in eigen beheer uit. Wegens de kosten is het een eenvoudige uitgave, met op de omslag een tennisspeler afgebeeld in

tweekleurendruk. Het zal niet de laatste druk blijken te zijn. Uitgeverij Sijthoff speelt in 1926 in op de tennis-hausse in Nederland, en Van de Wall bewerkt zijn boekje weer eens opnieuw. Hij zal dat blijven doen. In 1957 geeft H. P. Leopold's Uitgeverij de zesde druk uit, en in 1959 de zevende. Zo kan een auteur nog lang plezier hebben van zijn inspanningen! Van de Wall is diverse jaren bestuurslid geweest van de Bataafse Lawntennisbond; hij vestigde zich in Wassenaar als architect van landhuizen.

Intussen waren er beduidend meer boeken over de tennissport verschenen. In de Sportbibliotheek Baarn, van uitgeverij J.F. van de Ven, verscheen omstreeks 1910 als vierde in de reeks het boekje *Lawn Tennis, de regels en nog wat*, geschreven onder het pseudoniem Tennisser. Omstreeks diezelfde tijd verscheen bij uitgeverij Kluitman te Alkmaar het boekje *Handleiding voor het tennisspel* van de hand van J. Webster. Helaas zijn voor deze boekwerkjes exacte publicatiedata niet te vinden en moet het tijdstip van verschijnen uit de context afgeleid worden.

De N.L.T.B. als uitgever

De in 1899 opgerichte Nederlandse Lawn Tennis Bond publiceerde het eerste jaarboekje in 1914; het tweede verscheen in 1916, het derde in 1917. Daarna nog één in 1920 en in 1921, maar pas vanaf 1927 volgt een aanhoudend reeks tot 1943. In deze eerste jaarboekjes treffen we behalve de advertenties de wedstrijdprogramma's aan, de competitie indeling, artikelen, ingezonden brieven en verhalen van o.a. Top Naeff en Cyriel Buysse, bekende auteurs uit die tijd. Willy Sluiter was de vaste leverancier van illustraties, zodat deze zeldzame boekwerkjes een erg leuk beeld geven van de sfeer in die tijd. In deze periode na de eerste wereldoorlog ontwikkelde zich het peil van het herentennis zich zodanig, dat in 1920 voor het eerst werd ingeschreven in het toernooi om de Davis Cup met direct al de nodige successen. Met spelers als Arthur Diemer Kool en Kick van Lennep versloegen we de favoriet geachte Zuid-Afrikanen en Nederland plaatste zich in de internationale kijker. De vraag naar meer informatie nam toe, naarmate meer mensen de zo in de belangstelling staande tennissport gingen beoefenen.

De periode Scheurleer

Gerard Scheurleer was in het eerste decennium van de twintigste eeuw niet alleen de nummer drie van Nederland en meervoudig dubbelspelkampioen, maar ook in het bezit van een dermate grote hoeveelheid schrijftalent, dat er in totaal een viertal invloedrijke boeken van zijn hand verschenen. Het eerste is geda-

teerd in 1921. Samen met zijn vriend Diemer Kool schreef hij het eerste echte Nederlandse standaardwerk met de fantasieloze titel *Lawn Tennis*. De inhoud straalt beduidend meer deskundigheid uit dan de goedbedoelde uitgaven van Van de Wall. In de tweede druk van 1924 wordt echter ineens de naam van Scheurleers co-auteur weggelaten. Wat was er gebeurd? De uitleg van Scheurleer in zijn nieuwe voorwoord was waarschijnlijk onvolledig: hij stelde dat hij het boek eigenlijk alleen geschreven had, en achteraf samen met Diemer Kool de materie had doorgenomen. Het was dus niet nodig diens naam opnieuw te vermelden. Er was vermoedelijk meer aan de hand. Er waren spanningen ontstaan tussen Davis Cup-captain Scheurleer en zijn voormalige pupil. Diemer Kool had namelijk inmiddels de zijde gekozen van Van Lennep in een conflict tussen Scheurleer en Van Lennep, zodat Scheurleer uiteindelijk moest aftreden als captain. En dat terwijl Scheurleer, die zijn been in 1921 had verloren bij een afschuwelijk motor ongeluk, zich met hart en ziel op het coachen had gestort.

Hij onderhield contacten met de besten ter wereld en met name met meervoudig Wimbledon kampioen Big Bill Tilden was de relatie zeer vriendschappelijk. Was dat ook omdat zij een gemeenschappelijke interesse koesterden voor tennissende knapen? Eén van de dochters van Arthur Diemer Kool meldde in 2006 in een gesprek, dat haar vader de belangstelling, die de zes jaar oudere Scheurleer nadrukkelijk voor de zestienjarige Diemer Kool toonde, als zeer knellend had ervaren. Scheurleer en Tilden hadden meer gemeenschappelijk. Ook Bill Tilden publiceerde vele boeken, zelfs in romanvorm. In die gevallen ging het dan ook vaak over een combinatie van twee van zijn favoriete onderwerpen: sportieve jongens, die graag tennis speelden. Scheurleer beperkte zich gelukkig tot het vastleggen van zijn visie op met name de mentale kanten van de wedstrijdsport. Titels als *Doen en Denken* (Nijgh en van Dittmar, 1943) en *Hand, hoofd en hart* (Nijgh en van Dittmar, 1945) zijn daar de bewijzen van, afgezien van het basisboekje *Lawn Tennis* uit 1941. Met een haast filosofische inslag leert hij de lezer over de mysterieuze krachten in de tennissport.

Vreedenburg, hoofdredacteur

Hoewel Scheurleer altijd met licht dédain neerkeek op Vreedenburg, omdat deze geen goed tennisspeler was, verdient Cornelis Vreedenburg beslist een ereplaats in de galerij van vooroorlogse propagandisten voor de tennissport. In 1922 werd een maandblad opgericht, dat ging dienen als bondsorgaan, aanvankelijk samen met de Golfbond. *Lawn Tennis en Golf* luidde de

*Davis Cup Nederland-Tsjechoslowakije.
Kozeluw feliciteert Timmer (links) met zijn
overwinning, Scheveningen 30 mei 1930.
Uit: Sportgeschiedenis in Nederland*

toepasselijke titel van dit blad. Scheurleer was natuurlijk het belangrijkste redactielid, maar in zijn kielzog ontwikkelde mederedactielid Vreedenburgh zich tot veelzijdig tennisauteur. In 1925 werd het blad omgedoopt tot *Lawn Tennis* en moest de golfsport naar een ander medium op zoek. Vanaf die tijd mag Vreedenburgh beschouwd worden als hoofdredacteur. Deze functie zou hij blijven bekleden tot 1962. Hij beschikte over een scherp analytisch inzicht in het wedstrijdverloop en een soepele pen, zodat hij vele boeiende verslagen produceerde. Het hoofdstuk over de tennissport in het *Nationaal Sport Gedenkboek*, samengesteld door H. A. Meerum Terwogt, G.J. Nijland en L. Lauer (1927), was van zijn hand. Evenals dat over lawn tennis op de Olympische Spelen in een boek over die Spelen, dat in 1928 te Amsterdam verscheen. Van zijn hand verscheen bovendien een haast onafzienbare reeks boekwerkjes met titels als *Lawn Tennis* in de serie Sport en Spel (1929), *Succes in tennis* (1933), *Leidraad voor de tennis scheidsrechter* (1938) en na de oorlog *Begin uw tennis goed* (1950 e.v.), die alle vele malen herdrukt werden.

Geschiedschrijving

Een belangrijk stuk geschiedschrijving, met enige onjuistheden weliswaar, verscheen in 1924 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Bond. De secretaris van de N.L.T.B. Hoyte Veder wilde graag de geschiedenis daarvan vertellen, maar het lukte hem niet daarvoor de nodige financiering uit de Bondskas te verwezenlijken. Gelukkig was Uitgeversmaatschappij Van Loghum Slaterus & Visser bereid het boek uit te geven. Hij opent zijn boek met het oudste wedstrijdprogramma dat in het archief van de Bond aanwezig is: dat van een tweedaags *tournament* dat gehouden werd op de Terreinen van de Bataaf te Den Haag op zaterdag en zondag 28 en 29 september 1889. Het boek bevat uitvoerige beschrijvingen van de belangrijkste toernooien

met alle hoofdrolspelers en is als zodanig voor de historisch geïnteresseerde tennisliefhebber een belangrijk document. Dit geldt ook voor de jubileumboeken, die de twee belangrijkste verenigingen van Nederland in de periode voor de tweede wereldoorlog lieten verschijnen. De eerste was het Gedenkboek van de Amsterdamsche Lawn-Tennis Club D.D.V., dat in 1929 verscheen ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan. De tweede, ditmaal ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan was geproduceerd door de H.L.T.C. Leimonias in 1938. Vanzelfsprekend moet ook het door Vreedenburgh geschreven *Veertig jaar N.L.T.B.* in deze reeks worden meegenomen.

Vertaalde werken

In de jaren twintig en dertig verschenen natuurlijk meer belangrijke boeken. Het betrof dan meestal wel vertalingen van topspelers en -speelsters. De leerboeken van Bill Tilden, Suzanne Lenglen en later Dorothy Round, Elsworth Vines en Mercer Beasley vonden gretig aftrek onder de vaderlandse liefhebbers. Onze Nederlandse toppers als Kea Bouman en Henk Timmer bezaten helaas niet voldoende schrijverstalent. Pas na de tweede wereldoorlog zouden boeken verschijnen, waarin hoofdstukken aan hun prestaties werden gewijd. Biografieën van tennisspelers waren ook in het buitenland schaars. In Engeland verscheen in 1916 een boekje ter nagedachtenis aan de grote Wimbledonkampioen Anthony Wilding, die in de loopgraven bezuiden Lille om het leven was gekomen. Bill Tilden publiceerde in de jaren dertig zijn memoires; veel meer oogst was er niet. De Nederlandse tennisliteratuur van voor 1940 is derhalve van beperkte omvang, zeker vergeleken met die van grote tennislanden als Groot-Brittannië en de U.S.A. Vergeleken echter met de meeste Europese landen, Duitsland en Frankrijk uitgezonderd, slaan we geen slecht figuur.

COLOFON

De Sportwereld is een uitgave van *Stichting de Sportwereld*.

Hoofdredactie

Daniël Rewijk.

Medewerkers

Theo Bollerman, Pieter Breuker, Nico van Horn, Gerard van den Houten, Daniël Rewijk, Koos Steendijk-Kuypers

Redactieadres

Stichting de Sportwereld

Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam

E-mail: redactie@desportwereld.nl

Abonnementen

De Sportwereld verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers € 17,50, studenten € 14,50 instellingen € 21,50. U kunt abonnee worden door het Reactieformulier magazine op de website - onder de knop magazine - in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de hoofdredactie.

De Sportwereld, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport. Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

STICHTING DE SPORTWERELD

Bestuur:

Nico van Horn (secretaris), Gerard van den Houten, Jan van der Putten (penningmeester), Theo Stevens, Sjoerd van Tiel (voorzitter).

Projectcoördinator:

Wilfred van Buuren. Projectmedewerker: Peter Los.

Webmaster:

Gerard van den Houten
info@desportwereld.nl

**SURF NAAR DE WEBSITE
VAN MAGAZINE
DE SPORTWERELD**

WWW.DESPORTWERELD.NL